

BEGREPPSHANDBOK I

FÖRORD

På 1996 års valgimo beslutades att det inom förbundet skulle utarbetas en begreppshandbok, omfattande de viktigaste begreppen som förekom i FHSF:s internpolitiska debatt. Ansvaret för denna uppgift överläts på mig, i egenskap av utbildningssekreterare. Som inspirationskälla för upplägget har jag främst nyttjat Nigel Ashfords och Stephen Davies utmärkande uppslagsbok "A Dictionary of Conservative and Libertarian Thought".

Arbetet med begreppshandboken kan sägas fylla två syften. Det första är att boken skall ge en grundläggande vägledning för nya föreningsmedlemmar i den rådande mycket omfattande källmaterial som ligger till grund för liberal och konservativ ideologi. Det är tillika tänkt att de till begreppsdefinitionerna bifogade litteraturlistorna, med redogörelse för central litteratur på området, skall vara en viktig vägledning för fortsatta studier på egen hand. Det andra syftet är att stimulera till debatt. När man ställs inför uppgiften att mycket kortfattat redogöra för ibland komplexa begrepp inser man att någon objektiv, felfri eller fulländad definition sällan går att få fram. Detta förhållande kan i sig stimulera till en viktig debatt kring begreppen.

Nedan återfinns en lista på de begrepp som utgjort utgångspunkten i arbetet. Dessa är indelade i tre kategorier efter angelägenhetsgrad. I första kategorin faller således de begrepp jag funnit lämpligast att författarna först inriktar sig på. De begrepp som har **fet stil** är sådana som är definierade. De andra väntar alltså fortfarande på en författare. Med andra ord kan inte begreppshandboken, i nuvarande skick, betraktas som en helt färdig produkt, utan en del arbete återstår. Något som får ses som en stimulerande utmaning inför det kommande året.

Ett stort tack till de som offrat sin tid och med sin kunskap bidragit till begreppshandboken. Ett tack, på förhand, riktas även till de som i framtiden förhoppningsvis kommer bidra i det kommande arbetet med begreppshandboken.

Med vänlig hälsning
Jesper Ekroth

FÖRORD nyupplaga

Sedan några år tillbaka har Fria Moderata Studentförbundet två långsiktiga projekt; Begreppshandboken och Guruhandboken. Dessa två böcker skrivs av medlemmar i någon av Fria Moderata Studentförbundets föreningar.

Begreppshandboken kan ses som en uppslagsbok om olika begrepp som ofta förekommer i studentförbundsdiskussioner. Syftet är att den skall ge en grundläggande vägledning för nya föreningsmedlemmar samt stimulera till debatt kring begreppen. En första upplaga kom ut runt 1996-1997, men den är långt ifrån komplett. Nu kommer en ny version, lite omarbetad, i vissa fall uppdaterad och med några nya artiklar. Alla de namngivande artikelförfattarna har givit sin tillåtelse för en nytryckning och publicering på hemsidan.

Guruhandboken har ännu inte utkommit i någon samling, men misströsta icke, den är under produktion.

Vänligen

Anna Hård af Segerstad

Redaktör för Begreppshandboken anno 2004

KATEGORI 1

Civilt samhälle
Demokrati
Ekonomiskt tillväxt
Ekonomism
Externa effekter

Feminism

Frihet (positiv)

Frihet (negativ)

Informationsproblemet
Institutionell ekonomi

Klassisk liberalism

Kollektiva varor
Kommunitarism
Konservatism

Libertarianism

Naturrett

Public Choice-skolan (Virginia-skolan)
Rational Choice

Rättsstat

Rättvisa (liberal)
Rättvisa (social)

Spontan ordning

Transaktionskostnader

Utilitarism

KATEGORI 2

Common law

Enskild äganderätt

Federalism

Frihandel

Kapitalism (marknadsekonomi)

Keynesianism

Kontraktsteorier (Hobbes, Locke, etc)

Kreativ förstörelse

Laissez-faire

Maktodelning (se rättsstat)

Metodologisk individualism

Objektivism

Parlamentarism

Paternalism

Principel Hazard

Rättigheter

Rättsekonomi

Social ingenjörskonst

Spelteori

Subjektivism

Österrikiska-skolan

KATEGORI 3

Anarkokapitalism

Chicago-skolan

Civil olydnad

Historicism

Holism

Individualism

Institution (privat och offentlig)

Kollektivism

Nattväktarstat

Scientism

Innehållsförteckning

BEGREPPSHANDBOK I	1
Anarkokapitalism.....	6
Common Law.....	9
Federalism	11
Feminism (är feminism antiliberal?)	12
Frihet (negativ).....	15
Frihet (positiv).....	17
Informationsproblemet.....	19
Keynesianism	20
Kollektiv vara.....	22
Konservatism.....	23
Kreativ förstörelse	25
Liberalism (klassisk)	27
Libertarianism.....	29
Naturrätt.....	32
Objektivism	34
Parlamentarism.....	37
Rättstat	40
Spontan ordning.....	43
Österrikiska skolan	47

ANARKOKAPITALISM

Av Per Bylund, Redaktionssekreterare Svensk Linje 2003-2004

Anarkokapitalismen har sina rötter huvudsakligen i två olika idétraditioner, som ofta tolkas som varandras motsatser. Delvis är anarkokapitalismen en naturlig förlängning eller fortsättning på den klassiska liberalismen och delvis en förfining eller radikalisering av den individualistiskt betingade anarkismen.

Men även om idéerna i anarkokapitalismen knappast är motstridiga är den numera vedertagna och mest frekvent använda beteckningen olycklig. Termen anarkokapitalism ses av många av idétraditionens antagonister som en inneboende kontradiktion, förenande goda värden med dessas motsatser. Anti-kapitalistiska och kollektivistiskt inspirerade "anarkister" pekar på omöjligheten att förena deras anarkistiska frihet, där människan befriats från såväl stat som privat egendom och kapital, med den moderna kapitalismens orättfärdiga och förtryckande ackumulation av rikedom genom privat ägande av produktionsmedlen. Klassiska liberaler påpekar gärna att det, ur deras perspektiv, förefaller omöjligt att upprätthålla samhällsomspännande, kollektiva rättigheter i avsaknaden av en central och monopolistisk våldsmakt.

Denna kritik visar sig emellertid efter en närmare granskning för det mesta vara både osaklig och felriktad. Kritiken från anarkistiskt håll grundar sig i den socialistiska definitionen av begreppet kapitalism, det vill säga som en statligt påtvingad förtryckande ekonomisk struktur med mål att upprätthålla makten och ordningen. I begreppet anarkokapitalism har dock termen kapitalism ett idémässigt ursprung i den liberala traditionen, där kapitalism snarare är en samlande beskrivning av frivilliga och respektfulla utbyten mellan fria människor på en oreglerad liksom vålds- och tvångsfri marknad.

Den liberala kritiken riktar sig istället främst mot det provocerande prefixet, där anarki gärna tolkas i hobbesiansk mening och därmed kommer att stå för ett samhälle i kaos och eviga interna konflikter. I avsaknaden av en för marknaden och samhället överordnad och tvingande makt finns inga incitament för att handla respektfullt mot sina medmänniskor, hävdas det. Utan oavlätligt tvång eller ständig reglering genom tydliga ramar finns ingen frihet och inga överenskommelser mellan människor kan slutas. Med andra ord finner liberalerna likt vänsteranarkisterna ofta en motsättning i själva termen anarkokapitalism, där anarki anses stå för kaos medan kapitalism istället står för den spontana (om än under statlig bevakning) ordningen på marknaden.

Det är dock inte utifrån kritiken anarkokapitalism definieras; det finns inom traditionen en högst påtaglig idémässig substans och tyngd. Individens ensam ägare av sitt liv och sin kropp är och måste vara grunden i varje fritt samhälle. Detta implicerar ett starkt decentraliserat samhälle, där varje individ är sin egen herre med full bestämmanderätt över såväl jaget som den personliga egendomen. Argumentet är detsamma som inom den klassiska liberalismen och den socialistiska anarkismen, men där de godtyckliga begränsningarna över rätten har lyfts ut.

Till skillnad från liberalismens självägande finns i anarkokapitalism ingen begränsning av rätten till jaget och utsträckningen av de kontrakt individen frivilligt väljer att ingå. Det är således möjligt att fullt ut leva sitt liv i enlighet med egna värderingar, utan att tvingas till rättning efter ramar bestämda av en stat eller gud. Härmed inte sagt att individens agerande står fritt från dess konsekvenser: de val man gör är helt på frivillig grund och man står således själv för konsekvenserna. Detta är såväl moraliskt rätt som en logisk slutsats. En individ som frivilligt väljer att ingå ett avtal måste stå för konsekvenserna.

Vissa hävdar att detta i förlängningen leder till ett socialdarwinistiskt samhälle, där ingen frivilligt vill ta på sig kostnader för andra människors olycka. Men detta är en högst cynisk syn på människan och beskriver snarare den av välfärdsstaten hjärntvättade och bidragsberoende medborgaren än den i frihet växande individen. Människan är en social varelse och i eget intresse upprättas och upprätthålls förtroendefulla och ömsesidigt stärkande relationer med andra människor. Det finns en mängd historiska exempel där människor frivilligt gått samman för att söka säkerställa sin egen trygghet i lokala gemenskaper och försäkringssystem. Endast fantasin sätter gränser för vad fria individer i samverkan kan tänkas finna för lösningar för sitt individuella och gemensamma bästa.

Till skillnad från den socialistiska anarkismen finns i anarkokapitalismen heller ingen begränsning i egendomens omfattning. Den driftige och fritänkande kan mycket väl komma att ackumulera rikedom genom att uppfylla en mängd individers prioriterade behov på marknaden. Genom det fria kontraktet kan en sådan individ också nyttja sin rikedom till att upprätta kontrakt om arbete mot lön med andra fria individer. Detta innebär dock inte att den arbetstagande parten är underlägsen eller beroende av den kapitalägande såsom kan vara fallet på den reglerade marknaden. Istället finns skäl att anta att lönen kommer att uppgå till det fulla värdet av utfört arbete minus den uppfattade trygghet i försörjningen som erhålls genom anställningen.

Det fria kontraktet framstår som i allt överlägset alla reglerade eller tvingande alternativ. I mycket få omständigheter finns incitament att bryta kontrakt som ingås helt frivilligt och som upprättats enligt parternas överenskommelser snarare än tvingande lag. Endast radikalt ändrade förutsättningar kan föranleda kontraktsbrott, vilket ställer kontraktsparterna i en skuldsituation enligt den utsträckning kontraktet uppfyllts. Det finns ingenting som tyder på att ett kontrakt skulle upphöra att gälla om det ensidigt sägs upp i konflikt med vad som explicit angetts eller eventuell marknadsstandard. Det är således upp till fordringsägaren att ensam eller med hjälp av tredje part driva igenom kontraktet eller kräva ersättning för uppkommen förlust.

Den kritik som riktas mot det fria kontraktet inriktar sig gärna på sådana konflikter som kan uppstå i samband med kontraktsbrott. Men det är inte särdeles uppenbart varför en tredje part i form av en tvingande våldsmakt ska anses vara opartisk och rättvis i bedömningen av vem som står i skuld och i vilken utsträckning. Den fria marknadens logik ger ett annat alternativ för handen, där den förlorande parten har rätt att driva in sin fordran eller nyttja annans hjälp för indrivningen. Om parterna inte kan komma överens står det i deras intresse att låta en neutral tredje part belysa konflikten och pröva såväl kontraktets giltighet och vad som är skälig ersättning. Det råder inga tvivel om att aktörer på marknaden kommer att erbjuda denna tjänst.

Våldsbruk i indrivningen är också som en möjlig lösning, men det är svårt att se varför denna lösning skulle tas i bruk om fredliga medel kan leda till upprättelse för den förlorande parten. Vidare skulle säkerligen mycket få kontrakt göra denna lösning kostnadsmässigt försvarbar, inte minst inberäknat eventuella förluster i anseende på marknaden. En sådan våldshandling är med all sannolikhet en sista utväg och är dessutom en handling till försvar av individens rättmätiga egendom. Den fria marknadens konflikthantering framstår som både fredlig och moraliskt önskvärd i jämförelse med den statliga lösningen, där tvång och våld med nödvändighet är såväl offensivt som en förstahandslösning.

Trots de uppenbara förtjänsterna presenterades denna marknadslösning för rätts- och skyddstjänster på allvar först 1849 av fransmannen Gustave de Molinari (1926-1995) i *De la production de la securité*. Med anledning av detta har han av många kommit att bli betraktad som anarkokapitalismens urfader, även om amerikanen Murray N Rothbard (1926-1995) kommit att bli idétraditionens stora galjonsfigur. Den senare har i en mängd verk tydligt visat på de såväl ekonomiska som moraliska förtjänsterna av ett fritt samhälle; i *For a New Liberty* (1973) introduceras idéerna för den oinvidge, medan den

filosofiska dimensionen diskuteras på djupet i *Ethics of Liberty* (1980). I *Power & Market: Government and the Market* (1970) diskuteras hur det privata rättsväsendet kan komma att uppkomma och fungera, en fråga som framgångsrikt även diskuterats av David D Friedman i *Machinery of Freedom: Guide to a Radical Capitalism* (1973).

Men varken de Molinari, Rothbard eller Friedman gör anspråk på att ha den enda eller sanna synen på hur det anarkistiska samhället kan komma att fungera. Ett helt fritt samhälle karakteriseras av mångfald och frivillighet, varför det inte är möjligt att säga exakt hur exempelvis en tvist kan komma att lösas. En mängd alternativ har presenterats i såväl filosofiska som skönlitterära verk. Till den senare kategorin hör exempelvis Robert A Heinleins science fiction-roman *Moon is a Harsh Mistress* (1966) och Matt Stones novell *On the Steppes of Central Asia* (1992).

Kring de centrala värdena och de grundläggande filosofiska ställningstagandena råder emellertid inom anarkokapitalismen ingen tvekan, även om man tvistar om de praktiska formerna för det fria samhället och marknaden. Det finns här en grundläggande skillnad i perspektiv mellan dem som är av liberalt ursprung och de som snarare är att karakterisera som traditionella anarkister i sitt grundläggande synsätt. De förra tar utgångspunkt i att en framtida till fullo befriad marknad väsentligen kommer att se ut som den reglerade marknaden idag, där ett antal globala företag kan ses som tonsättande och produktion huvudsakligen sker i stora volymer.

Den anarkistiskt influerade kritik denna syn får värja sig mot gäller just synen på marknaden utan staten. Man menar att marknaden kommer att decentraliseras när statliga ingrepp genom exempelvis transportsubventioner, regionalstöd och patentträtter försvinner. Den profit som idag finns i att producera större volymer i obygden eller utomlands och därefter frakta varorna på offentligt underhållna vägar är artificiell: den beror till stor del på det statliga tvångets inflytande på marknaden. I en anarki skulle vinstmöjligheterna snarare finnas hos mindre och lokala företag med en naturlig närhet till kunden. De mer liberalt sinnade hävdar att det förvisso kan ligga något i kritiken, men att de besparingar som åtnjuts genom massproduktion även på en helt fri marknad kommer att överstiga kostnaderna för transport till slutkund – om än helt privatfinansierad.

Denna interna diskussion är karakteristisk för anarkokapitalismen som idé i att den som frihetsföräktande sådan inte kan presentera en klar lösning, samtidigt som den förenar det bästa av två världar. Å ena sidan finns den liberala synen på marknadens mekanismer och spontanitet som ett resultat av individuell drivkraft och frihet. Å andra sidan finns anarkismens klarsynthet om statens massiva snedvridning av samhället och dess fria institutioner. I denna syntes står liberalismens och anarkismens gemensamma förståelse för människans strävan och rätt till frihet och lycka som en stabil grund.

COMMON LAW

Av: Jesper Ekroth

"In the sixteenth and early seventeenth century the political structure of England was not yet fundamentally different from that of the continental countries and it might still have seemed uncertain whether she would develop a highly centralized absolute monarchy as did the countries of the continent. What prevented such development was the deeply entrenched tradition of a common law that was not conceived as the product of anyone's will but rather as a barrier to all power, including that of the king – a tradition which Edward Coke was to defend against King James I and Francis Bacon, and which Matthew Hale at the end of the seventeenth century masterly restated in opposition to Thomas Hobbes."

- Friedrich Hayek

Ett försök att definiera begreppet common law måste med nödvändighet ta sin utgångspunkt i den engelska historien. England var under fyra sekler en del av det romerska riket. Detta satte emellertid, som Hayek påpekat, i rättsligt avseende mycket begränsade spår. Vid romarrikets fall delades England in i mindre konungarikerna, vars rättsordningar bestod av lokalt avgränsade regler av germanskt ursprung. I samband med det normandiska erövrandet av England efter slaget vid Hastings 1066 påbörjades uppbyggnaden av en central myndighetsstruktur för det nu under en krona samlade England. Ett centralt inslag här var de kungliga domstolarna i Westminster. Dessa hade att åka land och rike runt och döma i viktigare mål. Därvid tillämpades de olika lokala sedvanerättsliga reglerna. Efter en tid började domstolarna sträva efter att tillämpa samma rättsregler i hela landet istället för de disparata som hittills nyttjats. Därmed var den gemensamma rätten, common law, född. Som ett tecken på att common law erhöll alltmer fast form vittnade en skrift om rättens innehåll – *De legibus et consuetudinibus Angliae* – som utkom vid 1200-talets mitt.

Common law skapades alltså inte av något lagstiftande organ, utan helt och hållet av domstolar (rättspraxis) och därmed kunde dessa skapa rättsregler för påtagligt konkreta situationer. Så småningom utvecklades principen att man vid rättstillämpning skulle följa de tidigare av de kungliga domstolarna avkunnade domarna (stare-decisis-principen). Under seklen framöver blev emellertid procedurinslagen i common law alltmer påtagliga, vilket ledde till att common law förlorade mycket av den flexibilitet systemet hade haft tidigare. Nya system (Equity) utvecklades parallellt då common law på grund av de omfattande procedurreglerna gav obilliga resultat i den enskilda fallen.

Common law och andra rättspraxis intar i dagens läge fortfarande en central ställning i den enskilda rättskälleläran. På senare tid har dock lagstiftning (statute law) utfärdad av parlamentet kommit att dominera bland annat inom det välfärdsstatliga området. Parlamentet har vare sig tid eller maktmedel att invänta eller framtvunga välfärdsreformer genom domstolsutslag. Alltså ser man sig nödgad att använda sig av lagar för att reformera samhället i snabb takt.

En mycket viktig distinktion mellan common law-rättsregeln och den kontinentaleuropeiska rättsregeln måste här påtalas. En rättsregel (engelska) som utvecklats under tusen år av domarskapad rätt utmärks av att dess syfte är att lösa konflikter i ett konkret fall. Den är alltså inte direkt riktad till en allmänhet och ger påbud om olika ageranden. Common law lämpar sig, precis som Hayek vid åtskilliga tillfällen påpekat, inte för ett samhälle under den naiva eller konstruktivistiska rationalismens banér (se begreppshandbok). Common law-rättsregeln kan snarare sägas vara ett uttryck för en rättssyn som accepterar spontana eller självgenererande social och juridiska processer (Jämförande begreppshandboken under begreppet spontan ordning). Denna rättsregel är i många avseenden ett resultat av en trial and error-process som företas av den dömande instansen. Det informationsunderlag en domare behöver i varje

enskilt fall för att skapa en rationell rättsregel är fullt hanterbar i motsatts till vad en lagstiftare behöver. Härmed återfinns även förutsättningar att skapa rättsregler av mycket hög kvalitet.

I övriga Europa, även i Sverige, har lagstiftning alltid varit den viktigaste rättskällan och rättsregelns principiella utformning har således påverkats därav. Om den engelska regeln syftar till att lösa konflikter, så kan den kontinentaleuropeiska sägas syfta till att framförallt styra människors beteende i generella avseenden. Konfliktlösning är förvisso av betydelse även här, men det primära är att via generella rättsregler få människor att bete sig som lagstiftare behagar. Rättsregeln kan således sägas vara utpräglat interventionistisk till sin karaktär. Något som givetvis passar den konstruktivistiska rationalismens och den sociala ingenjörskonstens anhängare.

Avslutningsvis kan man påstå, utan att riskera överdrifter, att common law-systemet och dess rättsregel är nära sammankopplat med individuell eller negativ frihet (se begreppshandbok), medan det kontinentala systemets rättsregel bär inom sig fröet till den starka och interventionistiska staten.

Litteratur

David R & Brierley J, *Major Legal System in the World Today*, Stevens & Sons, London 1985

Hayek F. A., *Frihetens grundvalar*, Timbro 1983

Hayek F. A., *Det stora misstaget*, Timbro 1990

Hayek F. A., *Law, legislation and liberty*, Routledge & Kegan Paul, London 1982

Hayek F. A., *Freiburger Studien –Gesammelte Aufsätze*, J. C. B Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1969

FEDERALISM

Av: Daniel Granqvist

Federalism, av federal, avseende en förbundsstat, efter latinets substantiv foedus, fördrag eller förening, och foederatus allians. Politisk idé som går ut på att en stat bör organiseras som ett förbund av mindre stater. Denna strävan kan antingen vara inriktad på enhetsstatens upplösande i delstater eller på flera staters fastare sammanslutning utan att delstaterna förlorar sin självständighet.

Den grundläggande idén är att den offentliga makten skall delas i vertikal ledd mellan delstaterna och federationen. Federationen tar då hand om gemensamma angelägenheter. I synnerhet gäller detta utrikespolitik, till skillnad från en konfederation, där varje delstat har sin egen utrikespolitik och således är suverän i internationellt rättsligt hänseende. Delstaterna avses ta hand om de offentliga uppgifter som bäst regleras på en nivå närmare medborgarna. En delstat kan i sin tur vara uppdelad på mindre enheter, Ryssland var en federation redan som delstat i federationen Sovjetunionen.

Termen federalism tycks ha kommit i bruk under 1700-talet, och har använts omväxlande för att avse enhetssträvan eller decentraliseringssträvan. Betydelsen har dock växlat långsamt, så att man ofta kan avgöra om federalism avser enhetssträvan eller decentraliseringssträvan med hänsyn till när och var termen har använts. I det franska parlamentet efter den första revolutionen kallades girondisterna (Giroden) federalister (Les Fédéralistes) av sitt motståndarparti Berget (La Montagne), på grund av de förras strävan att frigöra provinserna från huvudstadsväldet. Detta har medfört att termen främst har använts i denna betydelse av decentralisering i Europa.

För att genomdriva ratificeringen av den federala konstitutionen för bildandet av Amerikas Förenta Stater bildades 1787 Federalistpartiet (Federalist Party). Federalister i Amerika kämpade således då för en fastare sammanslutning av de 13 staterna i det som vid den tiden var en konfederation. Partiet upplöstes under 1810-talet.

Med de Europeiska Gemenskapernas och Europeiska Unionens framväxt under efterkrigstiden har termen federalist i Europa börjat användas om enhetssträvare inom det europeiska samarbetet, samt om personer i icke anslutna stater som förespråkar en anslutning. Samtidigt har de amerikaner som vill föra ut makt från den federala nivån i USA till delstaterna tagit sig beteckningen federalister, de företräds i den allmänna debatten bland annat av Federalistiska Sällskapet (the Federalist Society). Termen federalist har således under 1900-talet fått rakt motsatt betydelse i allmän debatt, både i Europa och i Amerika, mot vad den förr hade.

Litteratur

Nationalencyklopedien, band 6, Höganäs 1991, uppslagsordet federalism
Bra Böckers lexikon, band 7, Höganäs, 1984, uppslagsorden federalism och federalister
Bonniers Konversationslexikon, band III, Stockholm 1923, uppslagsordet federal
Henrikson, Alf, *Vårt antika modersmål*, Stockholm 1994, uppslagsordet federation

FEMINISM (ÄR FEMINISM ANTILIBERAL?)

Varför är feminism så starkt kopplad till vänsterpolitik? En undersökning bland gymnasietjejer i Stockholm 1995 visar att mer än två tredjedelar av de svarande förknippar feminism med vänsterpolitik. Är det på samma sätt tillfällighet att de ledande och mest kända feministerna i Sverige, exempelvis Maria-Pia Boetius och Gudrun Schyman, samtidigt hör till de ledande socialisterna? Går det att vara feminist utan att samtidigt vara socialist? Jag ska här försöka visa att det dels finns ett samband mellan dessa två ideologier, och dels att detta är mycket tydligt.

Den feministiska retoriken är till stor del mycket lik vänsterns traditionella klasskamp retorik med det är kön mot kön istället för klass mot klass (i många fall är det både och). Enligt socialister ses könskampen som en aspekt av klasskampen, en kamp där kvinnan intar proletärens, den utsugens plats och där mannen är borgaren eller utsugaren.

"Inom familjen är han borgaren, medan kvinnan representerar proletariatet." (Engels 1982:93) det finns en klar tudelning (se exempel Marx 1888:2) i deras bild av samhället och feministisk teori går ut på att visa på denna "centralt för feministisk teori är alltså att kön och makt hänger ihop på ett sådant sätt att kvinnan systematiskt underordnas." (Wendt 1996:2)

Redan i anslaget tydliggör feminismen att den har mycket lite med liberalism och frihetliga värderingar att göra. Kvinnors rättigheter måste stärkas men inte på grund av att de är människor utan därför att de är kvinnor; det är kollektivet som räknas.

På de flesta – kanske alla – avgörande punkten; synen människans natur, utopi, mål och medel för att nå dit, är socialismen och feminismen praktiskt taget lika. Det finns mycket som talar för att feminismen i själva verket är en variant av socialism där klass byts ut mot kön och bourgeoisien mot manssamhället. I och med detta skulle det bli omöjligt att samtidigt vara liberal och feminist. Jag kommer nedan att beröra tidigare nämnda avgörande ställningstagande för att visa hur intimt sammanflätade den (moderna) feminismen och socialismen är.

Utgångspunkten för dessa båda ideologier är att människan är en varelse som konstitueras av sin omgivning. Med rätt miljö kan människan bli god och altruistisk. Könet och klasstillhörigheten bestäms av yttre omständigheter. Både feminismens som socialismens företrädare ger uttryck för detta. Simone de Beauvoir skrev bland annat " Kvinnan är inte någons man föds till, det görs man till" (1949:13), vilket hos Wendt (1996:19) blir: "Insikten att könet och könstillhörighetens betydelse är socialt konstituerad är grundläggande i feministisk teori". Karl Marx uttryckte sig i liknande ordalag, men om människan i allmänhet. Liberalen, här exemplifierad av Hobbes menar istället att människan i grunden är egoistisk och att samhället måste utformas efter detta. "[Människor är] djupt egensinniga, ständigt på jakt efter intensivare njutning och en fördelaktigare position för att uppnå sina syften".

Arbetet har hos både socialismen och feminismen en central, politisk, betydelse. Det är genom arbetet som förtrycket och underordningen vidmakthålls. Så länge arbetet inte omorganiserats och fördelas lika på alla finns orättvisorna kvar. För Marx hade emellertid det arbetet som låg till grund för underordningen en mindre omfattning än vad feministerna skulle anse. Marx ansåg att kvinnan inte kunde vara förtryckt och utsugen så länge hon inte deltog i lönearbetet – så länge inget mervärde skapades – medan feministerna brukar anse att även, och i extra hög grad, arbetet i hemmet är en förtryckarinstitution.

Synen på staten är på samma sätt likartad, om än ambivalent. Staten ses dels som en förtryckare, men utav diametralt annorlunda skäl än liberalen skulle anse, dels som en

befriare. I dagens samhälle är staten ett medel för att uppnå åtminstone viss frihet, exempelvis att den genom att socialisera barnomsorgen och vård skapat arbetstillfällen för kvinnor som därigenom kommer ifrån beroendet av mannen. Det är först när kvinnan kommer ut i produktionen som hon kan bli jämställd med mannen, hävdade till exempel Engels (1982:206). Samtidigt ses sociala reformer från statens sida med misstänksamhet. De är endast ett sätt för bourgeoisien/manssamhället att blidka proletariatet/kvinnorna och därmed skjuta upp den oundvikliga revolutionen (se till exempel Marx 1888: 18f och Wendt 1996). Efter att bourgeoisien/manssamhället fallit behövs emellertid inte längre staten. Eftersom källorna till konflikter mellan människor, privategendomen respektive könsskillnaderna, då är undanröjda blir staten som ordningsskapare obehövlig och kan vittra bort. Fördelningen sker då efter principen av envar efter förmåga, åt envar efter behov – en tes som också är central i feministisk teori. "Underordnade grupper måste kunna kräva politiska rättigheter och inflytande utifrån sin specifika position". (Wendt 1996: 33)

De metoder som feministerna vill använda för att uppnå jämställdhet är de traditionellt socialistiska, de är staten och politiken som ska fixa det, själva utmålar de sig som offer (för manssamhället) och som oförmögna att själva förbättra sin situation. Med lagar, regleringar och direktiv ska kvinnan bli en del av samhället. Som följd av detta utmålas exempelvis besparingar inom den offentliga sektorn som hot mot jämställdheten.

Riktigt vad som ska komma istället för dagens "orättfärdiga" system beskriver varken Marx eller de ledande feministiska teoretikerna speciellt ingående. Klart är dock att frigörelsen kräver att det nuvarande systemet, som ses som ett redskap för den härskande gruppen (männen och kapitalisterna) fullständigt måste förändras och att den liberala demokratin, lagstyret och i sista hand även staten kastas överbord. Frihet förutsätter enligt Marx en fullständig demokratisering av samhället och staten. Friheten kan endast förverkligas om samhällsklasserna upphävs och klassherraväldet slutligen utplånas i all dess former. (Held 1995: 150)

Den konstitutionella liberala demokratin är oförenlig med ett jämlikt samhälle; att undanta företeelser och verksamheter från den politiska dagordningen är att bevara den patriarkala ordningen och att genomgående ranka den manliga sfären högre än den kvinnliga. För att skapa jämställdhet mellan könen måste politiken utsträckas till alla sektorer av samhället och begränsningarna av politikens makt (lagstyret) avskaffas. Tanken på ett civilt samhälle vid sidan om det offentliga förkastas. Det privata är politiskt.

"Första steget mot att uppnå ett demokratiskt samhälle måste vara en insikt i vad som händer i sovrummet, vem som har kontroll över pengarna och vem som hämtar barnen på dagis. Frågor som dessa måste föras upp på den politiska dagordningen" (Anne Philips i Wendt 1996: 38)

Att kvinnor och män har lika värde och förtjänar att behandlas lika (av lagen) är en naturlig följd av liberalismen. Innebär det att man kan säga att feminismen är liberal? Nej, knappast. Enligt liberalismen har kvinnor samma rättigheter som män endast därför att de är människor och individer, inte därför att de är kvinnor. En feminist som förkastar individbegreppet och endast ser till kollektivet kvinnor skulle dock inte godta ett dylikt resonemang.

Att feminismen skulle vara en underordning till socialismen indikeras av att socialistiska idéer ibland slår igenom trots att de står i strid med feministiska. Feminismen innebär, enligt bland annat Cecilia Åse, att vi har en skyldighet att ta hand om, och fördela rättvist mellan könen, våra hemangelägenheter som disk och städning (detta förklarar feminismens motstånd till hemhjälp). Att skicka sina barn till dagis är dock högst grad önskvärt, socialismens idé om kollektiv barnuppfostran väger tydligen tyngre här.

Även om det finns olika riktningar inom feminismen, som i vissa frågor har olika uppfattningar, förtar inte detta dess ställning som "synonym" till socialismen. Det som kallas radikal respektive socialistisk feminism skulle kunna jämföras med de ortodoxa (marxist-leninistiska) respektive socialdemokratiska grenarna av socialismen. Att förena liberalism och feminism låter sig inte göras. Detta skulle kunna förklara den uppfattning som det ges uttryck för i Brynthessons undersökning och även förklara varför borgerligheten i väst är så tyst om kvinnofrågor. I och med att feminismen är, eller har blivit, i det närmaste synonymt med socialism finns en välgrundad motvilja att ta upp dessa frågor eftersom problemformuleringsprivilegiet ligger hos de politiska motståndarna.

En liberal kan naturligtvis vara för kvinnliga rättigheter och jämställdhet mellan könen, och bör även vara det om denne är någorlunda konsekvent, men i egenskap av att kvinnor och män är människor och som sådana har vissa rättigheter. Både Mary Wollstonecraft (1982) och J S Mill (1996) hävdade att man som liberal måste vara emot det patriarkala samhället eftersom liberalen avvisar att människor ska ha privilegier och fördelar på grund av deras ursprung. Eftersom vita och svarta, svenskar och tyskar, bögar och heterosexuella ska ha samma rättigheter är det naturligt att samma förhållande ska gälla även mellan män och kvinnor.

Litteratur

- Bryntesson B, *Jämställdhet men inte feminism*, Timbro, Stockholm 1995
Eduards M (red), *Kön, makt, medborgarskap*, Gleerups, 1994
Engels F, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, Proletärkultur, 1982
Held D, *Demokratimodeller*, Daidalos, 1995
Marx & Engels, *Manifesto of the communist party*, Elektronisk text från Projekt Guthenberg, motsvarar 1888 års engelska utgåva
Mill J-S, Förtrycket av kvinnorna, Nya doxa, 1996
Wendt-Höjer M & Åse C, *Politikens paradoxer*, Academica Adacta, 1996
Wollstonecraft M, *Vindication of the rights of women*, Penguin Books, 1982

FRIHET (NEGATIV)

Av: Jesper Ekroth

"There is no word that admits of more various significations and has made more varied impressions on the human mind, than that of liberty. Some have taken it as a means of deposing a person on whom they had conferred a tyrannical authority; others for the power of choosing a superior whom they are obliged to obey; others for the right of bearing arms, and of being thereby enabled to use violence; others, in fine, for the privilege of being governed by a native of their own country, or by their own laws."

– Montesquieu

Här skall det negativa (liberala) frihetsbegreppet definieras. För att erhålla en fylligare bild bör denna definition läsas tillsammans med definitionen av det positiva (socialistiska) frihetsbegreppet.

Det skall först konstateras att det inte råder någon konsensus om frihetsbegreppets allmänna innehåll och idéhistoriker lär ha noterat mer än tvåhundra olika betydelser härav.

I en uppsats från 1958 – "Två frihetsbegrepp" – söker sig oxfordfilosofen Isaiah Berlin på en definition av det svårbestämbara ordet frihet. Berlin fokuserar sig på två olika frihetsbegrepp – den negativa och det positiva. Det negativa begreppet framstår som ett svar på frågan "Inom vilket område låter man eller bör man låta samhällets medlemmar – personer eller grupper av personer – göra eller vara det som de kan göra eller vara, utan inblandning av andra?" Denna frihet är helt enkelt den sfär inom vilket den enskilde kan handla ohindrat av andra individer eller den offentliga makten.

F. A. Hayek ger oss en liknande definition när han förklarar att det tillstånd där en människa inte är underkastad tvång genom någon annans eller några andras godtyckliga vilja karakteriseras ofta som individuell eller personlig frihet. Begrepp som får betraktas som synonymer till det negativa frihetsbegreppet. Den negativa friheten tillförsäkrar oss inte, i motsats till den positiva varianten, några särskilda möjligheter utan låter oss själva avgöra vad vi skall göra av de omständigheter som vi befinner oss i.

Som framgår av frihetsdefinitionen ovan ingår däri begreppet tvång och även detta påkallar en förklaring. Härmed avses sådan kontroll av en persons omgivning eller omständigheter utövad av en annan person att den förre, för att undvika ett värre ont, tvingas tjäna den andres syften istället för att handla enligt egen plan. Eller för att använda Berlins ord; tvång innebär att andra människor medvetet gör intrång på det område inom vilket jag annars hade kunnat handla obehindrat. Enligt Hayek, som här synes använda sig av ett kantianskt inspirerat resonemang, är tvång av ondo på grund av att det eliminerar individen som en tänkande och värderande varelse och gör honom till enbart ett verktyg för att uppnå någon annans mål. Hayek påpekar emellertid också att tvång inte helt kan undvikas eftersom det enda sättet att förebygga det är att hota med tvång. Det fria samhället har löst paradoxen genom att tilldela staten monopol på tvång och genom att försöka begränsa statens makt härvidlag till sådana fall där det krävs för att förhindra att enskilda individer utövar tvång gentemot varandra. Denna begränsning av statens makt har i västvärlden skett främst via de medborgerliga fri- och rättigheterna som kan sägas stipulera en för de enskilda individerna skyddad sfär dit staten icke äger tillträde. I ett liberalt samhälle är tvånget från staten reducerat till ett minimum.

Det skall tilläggas att blotta oförmågan för den enskilde att välja olika alternativ beroende på till exempel fysiska eller psykiska begränsningar hos den enskilde inte kan anses utgöra tvång i en angiven bemärkelse. Man är alltså inte betagen sin negativa

frihet om man är fattig, olycklig, eller har psykiska och fysiska sjukdomar som hindrar ens valmöjligheter.

Det kan konstateras att det negativa frihetsbegreppet även har en lång historia. Niccolò Machiavelli och Thomas Hobbes synes vara några av de första att använda sig av ett negativt frihetsbegrepp även om det inte intog en central roll i deras filosofi. Något det däremot får anses ha gjort i John Locke's idévärld. I hans berömda verk *Two Treatises of Government*, publicerat första gången 1660, betonar han sambandet mellan den negativa friheten och rättsordningen:

"... the end of law is not to abolish or restrain, but to preserve and enlarge freedom. For in all states of created beings, capable of laws, where there is no law there is no freedom. For liberty is to be free from restraint and violence from others, which cannot be where there is no law; and is not, as we are told, " a liberty for every man to do what he lists." For who could be free, when every other man's humour might domineer over him? But a liberty to dispose and order freely as he lists his person, actions, possessions, and his whole property within the allowance of those laws under which he is, and therein not to be subject to arbitrary will of another, but freely follow his own."

Berlin påpekar att detta begrepp är centralt inte bara för Locke utan även för andra liberala tänkare som Smith, Hume, Constant, Tocqueville, men även för utilitarister som J-S Mill. Ian Shapiro beskriver, avslutningsvis, med följande ord, kort och koncist, den ställning som det negativa frihetsbegreppet har inom den liberala ideologin:

"This view of man's negative freedom, of a private sphere surrounding him that cannot be entered (first by other individuals and eventually by the state) without his consent, became the standard view of freedom in the liberal tradition..."

Litteratur

- Acton, J.E., *The History of Freedom*, The Acton Institut 1993
Berlin, I., Uppsatsen "Två frihetsbegrepp" i boken *Fyra essäer om frihet*, Timbro 1984
Birch, A., *The concepts and theories of modern democracy*, Routledge, 1993
Friedman M., *Capitalism and freedom*, The university of Chicago press, 1982
Gray J., *Hayek on liberty*, Basil Blackwell, London 1984
Gray T., *Freedom*, MacMillan, London, 1990
Hayek F.A., *Frihetens grundvalar*, Timbro, 1983
Hayek F.A., Grundsätze einer liberalen Gesellschaftsordnung. Uppsats i essäsamlingen *Freiburger Studien, Gesammelte Aufsätze* J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1969
Hayek F.A., *Law, Legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, London, 1982
Klaits J., Haltzel M., *Liberty/Liberté, The American and French Experiences*, The Woodrow Wilson Center Press, Washington D. C., 1991
Kukathas C., *Hayek and Modern Liberalism*, Clarendon Press, Oxford, 1989
Lundström M., *Politikens moraliska rum – en studie i F. A. Hayek´s politiska filosofi*, Almqvist & Wiksell International, Uppsala, 1993
Mill J.S., *On Liberty*, Penguin Books, 1985
Miller D. (Ed.), *Liberty*, Oxford University Press, 1991
Shapiro I., *The Evolution of Rights in Liberal Theory*. Cambridge University Press, 1994

FRIHET (POSITIV)

Av: Jesper Ekroth

"My principal contention is that, while liberals and libertarians see the freedom which is intrinsic to capitalism, they overlook the unfreedom which necessarily accompanies capitalist freedom... It is necessarily associated with the liberty of the private owners to do as they wish what they own, but it no less necessarily withdraws liberty from those who do not own it. To think of capitalism as a realm of freedom is to overlook half of its nature. "

– G. A. Cohen

Här skall göras ett försök att definiera det som lämpligen kan benämnas det positiva (socialistiska) frihetsbegreppet. Beteckningen "socialistisk" har medtagits därför att detta frihetsbegrepp synes motsvara det socialistiska, i motsats till liberaler, vanligtvis menar med frihet.

Som framgår av definitionen av det negativa (liberala) frihetsbegreppet avses med frihet det tillstånd där en människa inte är underkastad tvång genom någon annans eller några andras (tex statens) godtyckliga vilja. Den negativa friheten tillförsäkrar inte de enskilda (tex genom statliga bidrag), i motsats till den positiva varianten, några särskilda möjligheter som de befinner sig i och som de skapat.

Det positiva (socialistiska) frihetsbegreppet utgår från att staten skall vara aktiv och ge den enskilde en valmöjlighet eller prestation som denne annars svårligen skulle ha haft. Som exempel på en prestation kan tas olika typer av sociala bidrag som ger den enskilde en mer omfattande möjlighet att konsumera varor eller tjänster än vad han annars skulle ha haft. Härigenom ges den enskilde positiv frihet. Det är alltså inte fråga om en för den enskilde gentemot staten fredad sfär, där valmöjligheter skapas av den enskilde, utan istället uppställs krav på staten (eller med andra ord alla skattebetalare) att prestera i olika avseenden. Ansvar för antalet valmöjligheter åvilar i sista hand staten.

Som omgående inses ligger det implicit i de olika definitionerna en svårlöst konflikt. För att säkerställa positiv frihet för enskilda, vilket sker genom skatter och avgifter, krävs vanligtvis en systematisk kränkning av den negativa friheten, i form av de enskildas äganderätt. Det är kring avvägningen häremellan som mycket av 1900-talets politiska stridigheter stått.

Enligt Isaiah Berlin härrör innebörden av det positiva frihetsbegreppet ur individens önskan att vara sin egen herre. Livet skall formars av den enskilde själv, i form av planer och målsättningar, inte av yttre krafter av något slag. Det relevanta är alltså känna till det som styr eller kontrollerar en persons förehavanden, inte det område inom vilket denna kontroll sker.

Berlin påtalar så den konflikt som han anser föreligger mellan de negativa och positiva frihetsbegreppen:

"Den frihet som består i att vara sin egen herre och den frihet som består i att inte av andra människor hindras att välja som man vill kan vid första anblicken tyckas vara logiskt närliggande begrepp – ingenting annat än negativa och positiva formuleringar av samma sak. Dock kom det "positiva" och det "negativa" frihetsbegreppet att utvecklas i skilda riktningar, inte alltid via logiskt respektabla steg, tills de till sist råkade i direkt konflikt."

Denna konflikt består såvitt jag kan förstå i att Berlin identifierar vid vissa tillfällen det negativa begreppet med en neutral, tolerant och pluralistisk syn på samhället medan det positiva snarare förknippas med en rationalistisk och interventionistisk samhällsyn.

Det bör emellertid tilläggas att Berlins artikel med dess dikotomi rönt kritik från åtskilliga håll. Bland annat har G. C. MacCallum lagt fram en helt annan begreppsteori. Enligt honom finns det bara ett äkta frihetsbegrepp, men däremot många uppfattningar av detta begrepp. För en redogörelse härför, se definitionen av MacCallums frihetsbegrepp.

Litteratur

- Acton, J.E., *The History of Freedom*, The Acton Institut 1993
Berlin, I., Uppsatsen "Två frihetsbegrepp" i boken *Fyra essäer om frihet*, Timbro 1984
Birch, A., *The concepts and theories of modern democracy*, Routledge, 1993
Friedman M., *Capitalism and freedom*, The university of Chicago press, 1982
Gray T., *Freedom*, MacMillan, London, 1990
Hayek F.A., *Frihetens grundvalar*, Timbro, 1983
Mill J.S., *On Liberty*, Penguin Books, 1985
Miller D. (Ed.), *Liberty*, Oxford University Press, 1991
Shapiro I., *The Evolution of Rights in Liberal Theory*. Cambridge University Press, 1994

INFORMATIONSPROBLEMET

Ett självklart mål för varje samhälle är att använda all information så effektivt som möjligt. En av den liberale nationalekonomen Hayeks allra viktigaste insikter är att detta så kallade informationsproblemet inte har någon lösning i traditionell mening. Om det vore möjligt att samla in all information av ekonomisk relevans för vårt samhälle skulle endast logisk slutledning återstå för att uppnå en optimal resursanvändning. Nationalekonomin ger oss enkla regler för detta; marginalkostnaden får inte överstiga marginalnyttan. I själva verket kan en sådan optimering aldrig komma till stånd eftersom det inte är möjligt att samla in den ofattbart stora mängd information som skulle krävas för detta ändamål. Varje individ kan endast inneha fragmentarisk information och samhällets verkliga informationsproblem består i att sammanfoga dessa små informationsfragment så att alla individers skilda och subjektiva mål skall kunna uppnås. För att lyckas med detta måste information, eller med andra ord kunskap, som till sin helhet inte är känd för någon person utnyttjas.

Prissystemet är det instrument som tillåter att mer information utnyttjas i en marknadsekonomi än i alternativet – planekonomi, trots att mindre information behöver samlas in i marknadsekonomi. Eftersom priserna fungerar som informationsbärare behöver en individ inte veta mer om ekonomin än priserna på de varor som intresserar henne, för att hennes agerande skall överensstämma med samhällets kollektiva rationalitet. I en värld kännetecknad av ständiga förändringar erbjuder prissystemet en snabb och smidig anpassningsprocess. För att fokusera denna anpassningsprocess kan vi mer precist säga att varje individs nödvändiga informationsmängd består av prisförändringar.

En ytterligare precisering av informationsproblemet står att finna hos Kirzner. Egentligen står vi inte inför ett informationsproblem, utan inför två. Låt oss kalla dessa A och B. Informationsproblem A uppstår när en individ är överoptimistisk i det att han försöker sälja en vara för dyrt eller köpa den för billigt, med följden att transaktionen inte blir av. Marknaden klareras inte så länge detta informationsproblem förblir olöst. Marknaden kan också förhindras att komma i jämvikt av ett annat informationsproblem – onödig pessimism. Detta informationsproblem B uppstår när en individ inte känner till att andra vill köpa en vara dyrt eller sälja den billigt och därför väljer att inte handla med varan. I fall A tillhandahåller marknaden enkelt problemets lösning. Den som försöker köpa och sälja till orimliga priser kommer i sin besvikelse över andra uteblivna intresse att tvingas revidera sina priser. Problemet tenderar att lösa upp sig självt. I fall B är lösningen inte lika lättfunnen. Men som tur är innebär förekomsten av B en möjlighet till ren (national-) ekonomisk vinst. Dessa vinstmöjligheter fungerar som incitament för entreprenörer att lokalisera B för att sedan tjäna pengar på arbitrageaffärer, vilket bringar marknaden i jämvikt.

Om vi lämnar marknadskontexten och i stället betraktar samhällets institutioner så gäller även här att båda informationsproblemen måste lösas för att effektiva institutioner skall kunna etableras. Informationsproblem A löses ungefär på samma sätt som på marknaden. Våra förväntningar om andra handlande tenderar att vara ömsesidigt korrekta. Informationsproblem B däremot kommer inte att lösas som på marknaden eftersom institutioner inte låter sig köpas och säljas. En externalitet som passiviserar entreprenörerna. Lösningen av B måste i stället stöka i en annan av Hayeks viktigaste insikter, den om spontan ordning.

Litteratur

Hayek, Friedrich, *Individualism and Economic Order*, [The Use of Knowledge in Society], London 1949

Kirzner, Israel, *The Meaning of Market Process*, [Knowledge Problems and Their Solutions –some relevant distinctions], London 1992

KEYNESIANISM

Av: Mats Ekelund

Med sitt verk *The General Theory of Employment, Interest and Money* revolutionerade Johan Maynard Keynes under trettioalets synen på ekonomisk politik. En revolution som även dagens ekonomisk-politiska debatt bär spår av. Det är därför, även om Keynesianismens ställning försvagats under de senaste 20 åren, betydelsefullt att förstå dess teoretiska bas.

Keynes teorier om konjunkturfenomenen, dess orsaker och hur de skulle åtgärdas är starkt färgade av trettioalets depression. Det är därför lättast att förstå hans teorier om man går tillbaka till den situation som formade dem. Det stora problemet för nationalekonomerna vid denna tid var hur man skulle hantera det faktum att marknaderna inte tycktes klarera så som de vedertagna teorierna förutsatte. Till exempel var arbetslösheten omfattande samtidigt som många industrier inte kunde sälja sina varor till rådande marknadspriser. Keynes öppnade den gordiska knuten genom att postulera att priserna som tycktes stämma överens med de observerade fenomenen. För om priserna inte av sig själva anpassade sig efter tillgång och efterfrågan så kunde ekonomin mycket väl hamna i ett läge av permanent arbetslöshet och låg produktion.

Lösningen på denna situation var enligt Keynes att öka efterfrågan i ekonomin. Om priserna kunde anpassa sig nedåt så fick man istället anpassa efterfrågan så att dessa passade priserna. Detta kunde ske antingen genom att staten ökade upplåningen för att sedan spendera dessa pengar eller genom att staten ökade penningmängden.

Keynes hade vidare en mycket speciell syn på sparandet. Han menade att detta inte automatiskt översattes i ökade investeringar utan att det tvärtom kunde betraktas som ett leakage ur ekonomin som drog ned efterfrågan. Bakgrunden står återigen att finna i den kris som rådde under trettioalet. Under denna gick nämligen en stor del av bankerna under, folks förtroende i bankväsendet var i botten och få vågade riktigt lita till att sparade pengar på banken skulle kunna återfås. Detta i kombination med deflation ledde till att människor sparade i madrassen, något som gjorde att pengar togs ur cirkulation och därmed inducerade ett fall i den totala efterfrågan.

Den kritik som riktats mot Keynes idéer har framförallt riktat in sig på att kritisera bristen på mikrofundament och den naiva synen på politikens möjligheter.

Bristen på mikrofundament: Keynes gav aldrig några utförliga argument till varför priserna i ekonomin inte kunde anpassa sig till en minskad efterfrågan. En arbetare kan ju alltid få sitt arbete sålt genom att acceptera en lägre lön och ett företag kan på samma sätt alltid hitta ett pris som är lågt nog för att någon skall vara beredd att köpa dess varor. Genom att inte besvara dessa frågor var Keynes teorier upphängda i tomma luften och likt den som förklarar världens skapelse med en gud sköt han bara problemen ytterligare ett steg framför sig. Men som alla frälsningsläror kunde detta uppskjutande accepteras så länge det lämnade ett utrymme för åtgärder som tycktes lindra de akuta besvären. Moderna Ny-Keynesianer har emellertid insett denna brist och har därför lagt ner omfattande ansträngningar för att skapa denna sakande mikro-grund. Huruvida de lyckats eller ej är en av modern nationalekonomins stora tvistefrågor.

Övertron på politikens möjligheter: den typ av ekonomisk politik som Keynes föreställer sig kräver stora mängder information och goda avsikter från regeringens sida. För att få avsedd effekt måste en politisk åtgärd vara perfekt balanserad men Keynes presenterade aldrig någon metod för hur doseringen skulle räknas fram. Vidare är all ekonomisk politik förknippad med en viss fördröjning. Åtgärder skall efter debatt klubbas igenom i riksdagen för att därefter verkställas och efter verkställandet kan det ta ytterligare tid innan åtgärderna börjar få effekt. Detta innebär att de åtgärder man vidtar, för att få

avsedd effekt måste vara doserade för att en situation som ligger i framtiden. Något som ställer stora krav på att det görs korrekta prognoser. Dessa precisa prognoser fanns inte på Keynes tid och de saknas än idag. Keynes kan därför sägas ha lämnat recept endast bestående av en lista ingredienser men utan indikationer om deras proportioner, i vilken ordning de skulle blandas och hur länge och till vilken tid de skulle förvaras i ugnen. En stor tillit till kocken tycks också ha funnits, för vad är det som säger att politikerna inte kommer att försöka använda sina nya instrument till att öka chanserna i nästa val istället för att utforma politiken efter konjunkturen?

Litteratur

Blinder Alan S., *Hard heads, soft hearts*, 1987

Gordon Robert J., *What is new-Keynesian Economics?*, Journal of Economic Literature 28, no.3, Sept 1990, 1115-71

Mankiw N. Gregory, *A quick Refresher Course in Macroeconomics*, Journal of Economic Literature 28, Dec 199, 1645-60

KOLLEKTIV VARA

En kollektiv vara (eller nyttighet) är en vara som kan konsumeras i en enhet av en agent utan att detta utesluter att andra agenter kan konsumera samma enhet. Denna för kollektiva varor utmärkande egenskap benämns icke-rivalitet. Ofta påstås kollektiva varor även kännetecknas av icke-exkluderbarhet; en omöjlighet att utestänga någon från att konsumera varan. Men då det finns varor som är kollektiva i meningen icke-rivalitet utan att vara det i meningen icke-exkluderbarhet är det lämpligare att göra en uppdelning mellan exkluderbara och icke-exkluderbara kollektiva varor. Som läroboksexempel på en kollektiv vara brukar försvaret nämnas.

Motsatsen till kollektiva varor är privata varor. Mat är en privat vara eftersom du inte kan äta den portion någon annan redan satt i sig. I verkligheten finns det få varor som är av fullständig kollektiv natur. Enligt en mer korrekt beskrivning kan en vara placeras någonstans utefter en skala med ändpunkterna "genuint kollektiv vara" respektive "genuint privat vara".

Det som gör kollektiva varor så intressanta är att marknadsallokeringen, till skillnad från för motsatsen privata varor, inte är effektiv i den meningen att det utifrån marknadslösningen skulle gå att förbättra situationen för någon utan att någons situation försämras (en så kallad paretoförbättring). Kollektiva varor är alltså ett exempel på ett marknadsmisslyckande. Därför talar ekonomiska skäl för att staten, och inte marknaden, skall tillhandahålla kollektiva varor. Om icke-exkluderbarhet gäller för en kollektiv vara är det lätt att upptäcka förekomsten av en snålskjutsåkarproblematik. Agenter kommer att utnyttja att de kan dra nytt av varan utan att behöva betala sin beskärda del. Om betalningen är frivillig kommer summan av agenternas bidrag att understiga deras sammanlagda betalningsvilja, vilket alltså är ineffektivt. Vid exkluderbarhet går det däremot att tänka sig att en klubblösning är effektiv. Med en klubb avses här en frivillig sammanslutning.

Den ekonom som främst bör nämnas för sina bidrag inom detta område är Paul Samuelson.

Litteratur

Buchanan, J., *An Economic Theory of Clubs*, *Economica*, vol. 32, s. 1-14, 1965

KONSERVATISM

Av: Fredrik Haage

Konservatismen är den idébyggnad som gör minst anspråk på att vara en ideologi. Snarare är den ett förhållningssätt. "Ideologi" har för den konservative faktiskt en dubiös klang. Följande är på ett sätt ett försök att förklara denna inställning.

Den konservatives människosyn är tudelad. Man framhåller utan omsvep att människan är förmögen till mycket ont, och att detta faktum är en ofrånkomlig del av hennes natur. Hon bär inom sig ett aggressivt drag, drifter, som ständigt måste uppmärksammas och såväl förebyggs som stävjas. Hennes förnuft bär henne en bit, men aldrig hela vägen. Därtill är verkligheten alldeles för komplex. Irrationalitet och oförutsägbarhet är två lika givna beståndsdelar av hennes tillvaro som av henne själv.

Den positiva sidan av människans natur ligger i hennes behov av att ge och få kärlek. Att vara en kärleksvarelse, vilket också innebär att vara en gemenskapsvarelse. Sammanvävt med detta ligger också hennes moraliska förmåga. Varje enskild individ är begåvad med en förmåga att uppfatta vad som är rätt och riktigt. Hon är begåvad med förmågan att uppfatta värdet av oegennyttan och uppoffring och se till något vidare än den egna personen. Denna förmåga kräver dock sin odling och uppmuntring.

Olika grenar av konservatismen väljer att betona än den ena än den andra av dessa båda människosyner. Gemensamt för de båda är dock att implikationerna för en bredare samhällssyn leder till i princip samma grundläggande ståndpunkter.

Konservatismen präglas av en anti-rationalism. Planritningar och abstrakta teorier för hur samhället bör vara beskaffat bemöts må vara med akademiskt intresse, men hela tiden med förbehållet att dessa hör tankevärlden till. Människan är båda som individ utsikterna att låta omvandla sociala tillstånd utefter intellektuellt konstruerade principer. Principerna må sedan vara hur logiskt konsistenta och universalistiska som helst. Utgrundligheten i människans natur låter sig aldrig fångas och behärskas av hennes förnuft. En allmän skepticism är nära förbunden med anti-rationalismen.

Den konservative skiljer alltså noga på teori och praktik. Stannar heller inte där utan tar gärna steget till empirin. Att ta lärdom av den faktiska historien är den avgörande principen för utvärdering. Där urskiljs faror och avskräckande exempel, men där finns också de gyllene trådarna, tidigare generationers samlade kunskap, att ta upp som vägledning inför framtiden.

Här är det viktigt att påpeka att kunskapen och vägledningen tar sig flera uttryck. Ett är den med snusförnuftet uppenbara. Ett annat är den information som ligger fördold i traditionen. Konservatismen är traditionalistisk då man framhåller traditionens värde. Institutioner, normer och sedvänjor är inte legitima endast i den mån som deras egentliga funktioner alltid är uppfattningsbara av alla och envar. Är de inte uppenbart destruktiva finns alltså ingen anledning att döma ut dem. Deras respektive funktioner kan vara reella utan att nödvändigtvis vara förnuftsmässigt erkända. Den konservative friar heller än faller.

Det kulturarv som lämnats åt oss ger oss redskap att hantera och förstå oss själva. Man har ett kontextualistiskt synsätt, enligt vilket individen föds in i en gemenskap i vilken specifika koder för kommunikation och normer för samspel är givna sedan tidigare. I detta samspel växer individen som människa. Goda gemenskaper såsom familjen, grannskapet, trossamfundet, nationen med flera bidrar till att befodra hennes identitetsaggression och befodrar kärleken. Häri ligger nyckeln till frihet.

Inom konservatism framhålls dock ansvaret som frihetens andra mynssida. Pliktetiken är central. Frihetens åtnjutande förpliktar till att upprätthålla de etiska, sociala och kulturella fundament som utgör frihetens och det goda samhällets förutsättningar, och förvalta dessa vidare till nästa generation: förvaltarskapstanken. Den konservativa betonar tidsdimensionen likaväl som rumsdimensionen.

I sammanhanget skall påpekas att konservativa resonemang kring individens moraliska växt oftast utgår från en moralisk objektivism utifrån religiös grund. Sekulariserade konservativa svarar i regel med att erkänna religionens positiva värde, utan att själva vilja bekänna sig till någon trosföreställning.

Konservatism innebär i sin klassiska mening en organicistisk syn på samhället. Man liknar samhället vid en kropp, i vilket alla delar står i förbindelse med varandra och i slutändan också är beroende av varandra. Samhälleliga institutioner är som organ, en del mer vitala än andra. Med organisk framväxt menas att en institution har växt fram på "naturliga" villkor, d v s den har överlevt skiftande historiska premisser, kanske förändrats i sin form, men uppenbarligen ändå fyllt någon slags samhällelig funktion.

Ett väsentligt samhällsorgan är naturligtvis staten. Här är den konservativa kluven, liksom i sin människosyn. Staten skall hållas kort, därom är man i regel ense. Staten innehar våldsmonopol, vilket gör den förmögen till mycken skada. Den bebos av människor som i grunden är lika ofullkomliga som några andra, oavsett formella meriter. statsapparaten har också historiskt visat sig vara mycket känslig för korruption och maktmissbruk, och tenderar att vilja svälla över sina legitima gränser.

I grund och botten är staten trots allt, i sin ideala form, en lika naturlig integrerad företeelse i samhällskroppen som något annat. Det finns en god stat. Det är den stat som är liten men stark i sina riktiga uppgifter. Också den sedliga staten, som likaväl som andra institutioner reflekterar och bekräftar de etiska sociala och kulturella värden som genomsyrar samhället.

Ingen statsform behöver vara den andra lik. Principen om organisk framväxt är partikularistisk. Den innebär att en institution – i det här fallet med våldsmonopol – kan se ut egentligen hur som helst i ett samhälle, och fungera alldeles utmärkt. Huvudsaken är att den är erkänd av medborgarna.

KREATIV FÖRSTÖRELSE

Av: Anna Hård af Segerstad

Begrepp kreativ förstörelse lanserades av Joseph Schumpeter 1942 i boken *Capitalism, Socialism and Democracy*. Kreativ förstörelse är enligt Schumpeter "den industriella mutations process som inifrån ständigt revolutionerar ekonomins struktur genom att oupphörligen förstöra det gamla och skapa nytt". Begrepp knyter samman Schumpeters teorier om entreprenörskap med hans idéer om hur ekonomisk tillväxt skapas. I och med Schumpeters teori kom fokus att delvis flyttas från den teknologisk utvecklings ostridiga kreativ sida till dess förstörande sida.

De traditionella teorierna om hur ekonomisk tillväxt kan skapas pekade på olika faktorer som gjorde att ekonomin kunde producera mer med samma eller endast små förändringar i redan existerande teknik. Schumpeter pekade istället på entreprenörens roll när helt nya tekniska processer skapas. Enligt honom är det viktigaste för tillväxten och ekonomiska utvecklingen alltså inte mer av detsamma utan omvandling och utveckling via innovationer och ny teknologi. Schumpeter definierar innovationer och ny teknologi på bredast möjliga sätt och ger som exempel nya processer och produktionssätt, nya transportmedel, nya sätt att organisera fabriker, nya varor och marknader och nya institutioner.

Att innovation och teknologi kan leda till tillväxt är egentligen ostridigt. Men att de innovationer och teknologier som skapar tillväxt samtidigt leder till en gradvis död för äldre teknik, och att detta är bra, är det inte. Detta är tydligt allt sedan franska textilarbetare på 1700-talet kastade sina träskor (träsko = sabot på franska) i de nya vävmaskiner och blev de första sabotörerna. När kostnaden att producera en vara är högre med en äldre teknologi innebär den kreativa förstörelse att värdet av maskiner och utrustning går förlorad. Även om dessa äldre maskiner i det långa loppet kommer att försvinna från marknaden innebär den kreativa förstörelsen inte nödvändigtvis att de omedelbart skrotas. Istället kommer deras värde att minska vilket sänker kapitalkostnaden för att producera med den äldre teknologin och gör att de kan överleva ett tag. Exempelvis användes segelfartyg som transportmedel fram till slutet av 1800-talet trots att det under lång tid funnits betydligt större, säkrare och snabbare fartyg. Värdet på segelfartyg hade fallit i och med introduktionen av ångbåtar och därför kunde de under en period konkurrera tack vare en lägre kapitalkostnad. I vissa fall är den nya tekniska innovationen så överlägsen att den äldre teknologin släss ut så gott som omedelbart. Ett exempel på detta är hur digitalkameran erövrade en mycket stor del av marknaden på bara ett par år. Om Kodak inte förmår att hitta nya produkter och därmed förhålla sig till den nya teknologin kommer den inom några år vara konkursfärdig. I vissa fall ger dock ny teknologi inte upphov till kreativ förstörelse. Det är fullt möjligt att ny teknologi kompletterar redan existerande teknologi och gör den än mer produktiv och då föreligger givetvis inte förstörelseaspekten.

De tre viktiga aktörerna i den klassiska nationalekonomin (och till viss del i den neoklassiska) är jordägare, kapitalister och arbetare. Schumpeter förde i sin analys in entreprenören som en egen kategori. Entreprenören var den innovativa och förnyande kraften i ekonomin. Den som såg nya kombinationerna av gamla produkter, nya produktionssätt och hur innovationer kunde utnyttjas på nya sätt. Entreprenören, som ofta själv inte ägde något, och vars funktion är skild från kapitalistens, kunde ofta ordna finansieringen genom t.ex. banken. Genom att ständigt skapa nytt var det entreprenören som skapade tillväxt enligt Schumpeter.

Schumpeter såg således det kapitalistiska systemet som en evolutionsprocess, ett system i ständig utveckling och omvandling. Entreprenörens verksamhet förstör ständigt den gamla ekonomiska strukturen och skapar lika ständigt en ny. Den verkliga konkurrenten är därför inte den aktör som erbjuder samma tjänst eller produkt utan den

entreprenör som utvecklar ett substitut åt den befintliga produkten. På så sätt drivs utvecklingen successivt framåt både kvantitativt och kvalitativt. För Schumpeter var huvudprincipen för kapitalism innovation och teknologi (kreativ förstörelse) och inte tävlingen (jmf Adam Smiths osynliga hand).

Det dynamiska kretslopp som kapitalism är innebär att endast de företag som kan anamma ny teknik, nya produktionssätt, nya marknader eller nya institutioner utvecklas. Övriga företag blir snabbt olönsamma och läggs ner. Kapital och arbetskraft från dessa nedlagda företag förs över till de företag som lyckas med omvandlingen eller helt nya företag. Denna process är en hörnsten i det vi kallar kapitalismen. Schumpeter kan därmed på ett övertygande sätt förklara varför ekonomiska framsteg under kapitalism ofta är så dramatiska. I tidigare historiska ekonomiska system, exempelvis feodalism och socialism, cementeras den ekonomiska makten istället i händerna på en självmaximerande elit. En elit som inte tolerera den omvandling som den kreativa förstörelsen som kapitalism skapar och detta är förklaringen till att dessa ekonomiska system inte kan uppnå samma utvecklingspotential som det kapitalistiska. Enligt Schumpeter är det stora hotet mot kapitalismen att den är för framgångsrik och kommer segrar ihjäl sig då företagare gradvis kommer att möta ett mer fientligt klimat som inte förstår behovet av entreprenörskap. Men det är en annan historia.

Litteratur

Schumpeter, Joseph, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3rd Edition 1950 Harper Torchbooks, New York, 1962
Nationalencyklopedien internetversion 040822

LIBERALISM (KLASSISK)

Av: Jesper Ekroth

"Unten " Liberalismus" verstehe ich hier das Konzept einer wünschenswerten politischen Ordnung, wie es zuerst in England seit der Zeit der „Old Whigs“ am Ende des 17. Jahrhunderts, bis zu Gladstone am Ende des 19. Jahrhunderts entwickelt wurde. Als typische Vertreter in England können David Hume, Adam Smith, Edmund Burke, T.B. Macaulay und Lord Acton gelten. Die Idee der persönlichen freiheit unter dem Gesetz entfachte zuerst die liberalen Bewegungen auf dem Kontinent und wurde die Grundlage der politischen Tradition in Amerika. Einige der führenden politischen Denker dieser Länder vertraten diese Idee, so B. Constant und A. de Tocqueville in Frankreich, Immanuel Kant, Friedrich von Schiller und Wilhelm von Humboldt in Deutschland, und James Madison, John Marshall und Daniel Webster in den Vereinigten Staaten."

– F.A. Hayek

Epitetet liberal användes första gången i Spanien i början av 1800-talet för att beteckna en politisk rörelse. Begreppet liberalism har rönt samma öde som de flesta politiska begrepp. Nämligen att dess innehåll under tidens gång erhållit en sådan vaghet att det nästan helt förlorat sitt värde. Detta gäller kanske liberalism mer än de flesta andra begrepp.

Här skall emellertid företas ett försök att definiera en särskild variant av detta begrepp som lämpligen kan benämnas klassisk liberalism eller liberalkonservatism. Som politisk företeelse och intellektuell tradition kan denna liberalism spåras tillbaka till slutet av 1600-talet, men får sägas blomma ut först under följande sekel.

Jag vill emellertid först påpeka fyra föra alla typer av liberalism kännetecknande drag, uppställda av John Gray. Det första draget är dess **individualism**. Alla individer är en enskild moralisk enhet som måste respekteras av sociala kollektiv. Genom att individen är utrustad med ett förnuft och därmed kan tänka, planera och handla så måste samhället respektera individens uppfattning. Det andra draget kan sägas vara en **jämlikhetssträvan**. Denna består av uppfattningen att alla människor har samma medfödda moraliska status. Detta gäller oavsett vilken samhällsklass eller annat socialt sammanhang som den enskilde föds in i. Detta leder bland annat till krav på att alla människor skall behandlas lika inför lagen och att ingen individ eller grupp skall erhålla fördelar av något slag. Denna jämlikhetssträvan kan sägas rikta in sig på jämlikhet gentemot statens förehavanden. Den har däremot inget att göra med jämlikhet i förmögenhet, inkomst eller makt. En fråga som sysselsätter socialistiska teoretiker och som vanligtvis går under beteckningen social rättvisa (se begreppshandboken). Det tredje draget är det **universella** inslaget i de liberala idéerna. Detta kan sägas bestå i en betoning på att alla människor har moraliska rättigheter och skyldigheter oavsett etnisk och kulturell bakgrund. Den naturrättsliga inspirerade rättighetssynen, som tillerkänner alla människor vissa rättigheter oavsett var i världen de bor, är ett utslag för detta synsätt. Det sista draget utgörs av dess tro på möjligheten av att korrigera och **förbättra sociala och politiska regler** och därigenom förbättra människans förutsättningar.

Om vi skall finna den centrala grenen av den klassiska liberalismen får vi rör oss till 1700-talet. Det jag har i åtanke är främst skotska upplysningstida samhällsfilosofer som David Hume, Adam Smith och David Ferguson, vilka utvecklade i stort överensstämmande idéer om den mänskliga naturen, samhällets uppkomst och förutsättningar. Utgångspunkten för denna inriktning, vilket även skiljer den från den lockeanska idévärlden, är den skeptiska rationalismen. Det mänskliga förnuftet, enligt denna uppfattning, vidlås en rad allvarliga inskränkningar, som omöjliggör för människor att rationellt utforma en önskad samhällsordning. De enorma informationsmängder som en sådan process innefattar kan inte vare sig insamlas eller

hanteras av det mänskliga förnuftet. Denna insikt leder till att Hume och Smith intar en ödmjuk och försiktig inställning till politikens möjligheter. Visst kan en lagstiftare ändra och förbättra olika rättsregler samt påverka moralregler, men om avsedda mål nås med detta kan lagstiftaren aldrig vara säker på. Som ett resultat av denna skepticism sätter Hume och Smith sin tilltro till sociala spontana ordningar (se begreppshandboken), varav marknadsekonomin får ses som den mest framträdande. Marknadsekonomin är enligt den skotska traditionen, en social ordning framvuxen genom att människor i sitt egenintresse, medvetet eller omedvetet, följer vissa gemensamma beteenderegler, vilket leder till en oavsiktligt uppkommen social ordning, med fördelaktiga effekter för alla. De är väl medvetna om att marknadsekonomens viktigaste förutsättning är individuell frihet och betningen härav utgör ett påtagligt liberalt inslag i deras idéer. Ett annat viktigt inslag är Hume's och Smith's utilitarism. Marknadsekonomens värde ligger främst i de välbefinnande effekterna och de anser att både rättsregler och moralregler kan utvärderas efter deras resultat.

Även Hume och Smith synes dela till exempel Locke's uppfattning om människonaturen. Utgångspunkten för deras konstitutionella idéer står att finna i deras skeptiska inställning till makthavarnas avsikter och mål. De antar att människor främst styrs av ett egenintresse, även när de utövar offentlig makt. Denna makt kan således komma att användas för att genomdriva åtgärder i makthavarnas egenintresse och inte till allmänhetens bästa. För att motverka denna fara behövs konstitutionella spelregler som skall säkerställa att den politik som förs är till allmänhetens bästa. Som en följd härav betonar de skotska filosoferna vikten av en rättsstat (se begreppshandboken).

Litteratur

- Acton, J.E., *The History of Freedom*, The Acton Institut 1993
 Barry N.P., *On classical liberalism and libertarianism*, Macmillan, 1986
 Berlin, I., Uppsatsen "Två frihetsbegrepp" i boken *Fyra essäer om frihet*, Timbro 1984
 Birch, A., *The concepts and theories of modern democracy*, Routledge, 1993
 Friedman M., *Capitalism and freedom*, The university of Chicago press, 1982
 Gray J., *Hayek on liberty*, Basil Blackwell, London 1984
 Gray J., *Liberalism*, Open University Press, 1986
 Hayek F.A., *Frihetens grundvalar*, Timbro, 1983
 Hayek F.A., Grundsätze einer liberalen Gesellschaftsordnung. Uppsats i essäsamlingen *Freiburger Studien, Gesammelte Aufsätze* J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1969
 Hayek F.A., *Law, Legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, London, 1982
 Hume D., *Essays moral, political and literary*, London 1875
 Hume D., *A treatise on human nature*, London 1890
 Klaitz J., Haltzel M., *Liberty/Liberté, The American and French Experiences*, The Woodrow Wilson Center Press, Washington D. C., 1991
 Kukathas C., *Hayek and Modern Liberalism*, Clarendon Press, Oxford, 1989
 Lundström M., *Politikens moraliska rum – en studie i F. A Hayek's politiska filosofi*, Almqvist & Wiksell International, Uppsala, 1993
 Mill J.S., *On Liberty*, Penguin Books, 1985
 Miller D. (Ed.), *Liberty*, Oxford University Press, 1991
 Smith A., *The theory of moral sentiments, Liberty classics*, Indianapolis 1976
 Smith A., *An inquiry into the nature and cause of the wealth of nations*, liberty classics, Indianapolis 1981

LIBERTARIANISM

Av: Henrik Bejke och John-Henri Holmberg

Lib_er_tar_i_an/,li-bâr-'ter-ë-ân\ n (1789)

1: an advocate of the doctrine of free will

2a: a person who upholds the principle of absolute and unrestricted liberty esp. of thought and action

b cap : a member of a political party advocating libertarian principles libertarian adj

Lib_er_tar_i_an_ism\ -ë-â,ni-zâm\ n

- Webster Dictionary

Engelskan bildade på 1300-talet ordet "liberty" av latinets "liber", och senare på 1700-talet det specifikt politiska begreppet "libertarian" av "liberty". En libertarian är därmed den som sätter friheten som samhällligt och politiskt mål främst; ordet är självklart besläktat med den politiska innebörden av begreppet "liberal", men som politiskt begrepp faktiskt äldre. "Liberal" uppträdde i engelskan i betydelse "frikostig" och i konstrelaterade sammanhang i betydelsen "värdig en fri man" på 1300-talet, fick på 1400-talet bibetydelsen "ohämmad", på 1600-talet betydelsen "fördomsfri" och först på 1800-talet den politiska betydelsen "frihetsvän".

- The Oxford Dictionary of Word Origins, 1986

Libertarianism, political philosophy emphasizing the rights of the individual. The doctrine of libertarianism stresses the right to self-ownership and, by extension, the right to private ownership of material resources and property. Advocates oppose any form of taxation and favor a laissez-faire economic system. The doctrine was espoused by American anarchists in the 19th century. Libertarianism reappeared in U.S. political thinking in the 1970s, representing an assertion of individual liberty in the face of growing government involvement in all aspects of life. The Libertarian party was founded in the U.S. in 1972. Since then its candidates have run for political office, including the presidency, in all 50 states, but it has not won enough adherents to be a major political force.

- Funk & Wagnalls Encyclopedia

Under första halvan av 1900-talet var den klassiska liberalismen praktiskt taget utdöd. Ordet liberalism hade istället kommit att benämna interventionistiska och socialistiska tankegångar, medan de som företrädde de ursprungliga liberala idealen kom att mer finna sig hemmastadda bland konservativa.

Under andra halvan av 1900-talet har det uppstått ett ökat intresse för den klassiska liberalismen. Men då det ursprungliga ordet i engelskspråkiga länder nästan helt är omöjligt att använda i sin korrekta betydelse har de allra flesta klassiska liberalerna valt att använda ordet "libertarian" istället. Ursprungligen användes ordet i anglosaxiskt språkbruk för att skilja frihetliga socialister från totalitära dito. På samma sätt kom ordet att få en likartad skiljande funktion för att hålla isär frihetliga och marknadsinriktade "höger" från reaktionära och auktoritära ideriktningar, typ "moraliska majoriteten".

Libertarianismen kan kortfattat beskrivas som den moralfilosofiskt grundade politiska uppfattningen att varje individ har och måste tillerkännas rätten att leva sitt liv i enlighet med sina egna val, förutsatt att hon inte försöker utöva någon form av tvång gentemot andra och därmed hindra dem från att på samma sätt leva i enlighet med sina val. I och med att libertarianismen betraktar denna rätt till frihet som primär och okränkbar innebär den libertarianska uppfattningen också ett kompromisslöst ställningstagande för enskilda rättigheter. Det som gör libertarianismen kontroversiell är jämställandet av enskilda och kollektiva brott mot individers rättigheter. Libertarianer fördömer enskildas stölder men också statens beskattning, enskildas kidnappningar men också statligt

tvångsarbete (t.ex. värnplikt), kriminella organisationers terror mot affärsidkare men också lagstiftning som skyddar eller upprättar monopol eller yrkesförbud (tex. licenstvång, konkurrenslagar, penningmonopol) liksom lagstiftning som kriminaliserar individens rätt att fritt förfoga över sina ägodelar, sina inkomster, sin person och sin arbetskraft (hit hör expropriationslagar, valutaregleringar, förbud mot produktion, import, konsumtion eller ägande av skilda varor, lagstiftning rörande samlevnadsformer (tex. förbud mot månggifte, homosexuellas adoptionsrätt).

Det bör betonas att libertarianismen som politisk doktrin grundas i rättighetstänkandet, inte i några ekonomiska resonemang eller utilitaristiska bedömningar. Eftersom libertarianismen utifrån sin rättighetssyn förkastar all tvångslagstiftning leder den till uppfattningen att den oreglerade marknadsekonomin är det enda moraliska godtagbara ekonomiska systemet; detta är emellertid en konsekvens av rättighetstänkandet, inte av några specifikt ekonomiska överväganden. Inte heller styrs den libertarianska uppfattningen av utilitaristiska synsätt: lyckan kan inte garanteras av någon samhällsordning, lika lite som framgång eller måloppfyllelse; däremot är det rätt att varje individ utan att utsättas för andras tvång eller övervåld har möjlighet att sträva efter de mål eller värden hon själv uppställt för sig.

Någon enhetlig libertariansk rörelse existera inte, eftersom man kan nå fram till en libertariansk politisk uppfattning utifrån flera olika utgångspunkter och olika libertarianer följaktligen inte sällan finner sig ha i grund skilda uppfattningar om så gott som allt annat än just vilket politiskt system som är moraliskt godtagbart. Kristna libertarianer kan så anse att statliga ingrepp i ekonomi och samhällsliv medför att individens ansvar för att leva rättfärdigt fråntas henne och att hon därmed berövas möjligheterna att av egna val leva i enlighet med religionens påbud; i skarp kontrast anser objektivisterna, inspirerade av filosofen och författaren Ayn Rand, att okränkbara individuella rättigheter är en direkt härledbar konsekvens av en rationell och objektiv verklighetsuppfattning och att statliga tvång därmed är en förbrytelse mot den mänskliga naturen. En skiljelinje går dessutom mellan libertarianska minarkiser, som förespråkar en minimal och frivilligfinansierad statsmakt med monopol på att tillhandahålla försvar, polis och domstolar, och libertarianska (eller ibland "individualistiska") anarkister, som anser att någon moraliskt hållbar grund för att förhindra fri konkurrens också mellan försvars-, väktar- och domstolsorganisationer inte existerar.

Libertarianismen i den här skisserade formen är i allt väsentligt en ny politisk rörelse, visserligen med rötter i framför allt 1700-talets revolutionära frihetsströmningar ibland annat Förenta staterna och Frankrike (historiska gestalter som Thomas Jefferson och Patrick Henry ses som föregångsmän) liksom hos stora liberala teoretiker som Adam Smith, Frederic Bastiat och Herbert Spencer, men i långt högre grad inspirerad av dels den breda, samhällsfilosofiska analysen hos de ledande ekonomerna inom den så kallade "österrikiska" skolan (Eugen von Böhm-Bawerk, Ludwig von Mises, Friedrich Hayek), dels av 1800-talets radikalt frihetsinriktade samhällsfilosofer som Benjamin Tucker, Hilaire Belloc, Lysander Spooner. De mest betydande systematikerna, nydanarna och popularisatorerna har under libertarianismens egentliga historia, som kan räknas från cirka 1950-talet, varit den nämnda Ayn Rand och utöver henne filosofer som Robert Nozick, John Hospers och Tibor Machan, samhällsvetare som Anne Wortham och Thomas Sowell, psykologer som Thomas Szasz och Nathaniel Branden, ekonomer som Murray Rothbard och David Friedman.

Under 1960-talet började libertarianska synsätt vinna ett ökande inflytande bland framför allt unga intellektuella i Förenta staterna och Kanada. I USA var det libertarianska inflytande markant i den mycket stora organisationen Young Americans for Freedom, ett slags inofficiell ungdomsorganisation lierad med det republikanska partiet. Vid YAF:s årsstämma 1969 hade emellertid polarisering mellan libertarianer och konservativa nått den punkt där organisationen splittrades och libertarianerna lämnade både konventet och organisationen. I stället bildades en rad renodlade libertarianska organisationer, bland

dem Society for Individual Liberty och Libertarian Party (1971), som i presidentvalet 1972 ställde upp med John Hospers som presidentkandidat. Partiet nådde sitt bästa valresultat 1980, med 921 000 röster. I 1996 års presidentval fick partiets presidentkandidat Harry Browne 485 129 röster, vilket i och för sig är mindre än 1980 men ändå 66 procent mer än i valet 1992. Partiet ställer även upp med kandidater till såväl kongressen som till lokala val i delstaterna. I dessa har partiet många gånger nått bättre valresultat och i vissa fall erövrat valda ämbeten. Också här finns emellertid ingen självklar libertariansk uppfattning; medan många libertarianer förespråkar direkt politisk aktivism inklusive deltagande med kandidater till offentliga ämbeten, anser andra att detta är att stödja och bekräfta det rådande politiska systemet, och att idépåverkan och offentlig debatt är bättre sätt att på sikt upprätta ett fritt samhälle. De som tillhör den senare gruppen arbetar många gånger inom olika så kallade "think tanks", exempelvis Institute for Humane Studies, Reason Foundation och The Cato Institute.

Den mest kända svenska libertarianska organisationen är den Stockholmsbaserade Frihetsfronten med avläggare ibland annat Göteborg. Tidskriften Nyliberalen, grundad 1983, är den ledande svenska libertarianska publikationen.

Litteratur

- Barry N.P., *On classical liberalism and libertarianism*, Macmillan, 1986
Browne H., *Why government doesn't work* (1996 års libertarianske presidentkandidat presenterar sitt idéprogram) St Martin's press 1985
Friedman D., *The machinery of freedom*, Open court, 1973
Friedman M., *Capitalism and freedom*, The university of Chicago press, 1982
Gergils C. & Varveus A., Frihetsfrontens manifest, Frihetsfrontens förlag, 1990
Hayek F.A., *Frihetens grundvalar*, Timbro, 1983
Hayek F.A., *The road to serfdom*, The university of Chicago press, 1944
Holmberg J-H., *Befria människan*, Dalia books, 1985
Hospers J. *Libertarianism*, Nash 1971
Machan T. (red), *The libertarian alternative*, Nelson hall 1974
Norberg J & Bejke H. (red), *Nyliberalismens idéer*, Frihetsfrontens förlag 1994
Poole R.W. & Postrel V. (red), *Free minds & free markets*, Pacific research institute 1993
Rand A., *Capitalism: the unknown ideal*, Random house, 1966
Ringer R., *Dags för frihet*, Timbro, 1984
Rothbard M., *For a new liberty*, Fox & Wilkes, 1973
Smith A., *An inquiry into the nature and cause of the wealth of nations*, liberty classics, Indianapolis 1981
Tannehill M, & L., *The market for liberty*, libertarian review foundation, 1984
Tuccille, J., *Radical libertarianism*, Bobbs-Merrill, 1970
von Mises L., *Human action*, Laissez Faire books, 1949
von Mises L., *Liberalism*, Foundation for economic education 1985

NATURRÄTT

Av: Jesper Ekroth

"... then werldzliga Lagen kan delas in i Jus necessarium och voluntarium. Thet förra grunda sig på Guds Lag, thet senare på Öfwerhetens behag och gjorde förfatningar, thetta senare kan effter godtfinnande afskaffas och ändras, men ej thet förra, ty thet bör stedze wara oförändradt och otryggeligit."

- David Nehrman

"We hold these truths to be self-evident: that all men are created equal; that they are endowed, by their Creator, with unalienable rights; that among these rights are life, liberty, and the pursuit of happiness. That to secure these rights, governments are instituted among men, deriving their just powers from the consent of the governed; that whenever any form of government becomes destructive of these ends, it is the right of the people to alter or abolish it, and to institute new government."

- The Declaration of Independence (Thomas Jefferson)

Under medeltiden och fram till slutet av 1700-talet dominerade den naturrättsliga synen rättsvetenskapen och till viss del den politiska filosofin. Man gjorde en fundamental indelning i naturrätt och positiv (gällande) rätt. Naturrätten utgjorde rättens nödvändigaste väsende (ius necessarium), som var oberoende av tid och rum och hade sin yttersta källa i guds skaparvilja. Den var endast fattbar i tanken. Den positiva rätten (ius voluntarium) var däremot något tillfälligt, som var underkastat förändringar i tid och rum och härrörde från den världslige lagstiftarens vilja.

Denna syn framträder tydligt i följande uttalande av John Locke: " Thus the law of Nature stands as an eternal rule to all men, legislators as well as others. The rules that they make for others men's actions must, as well as their own and other men's actions, be conformable to the law of Nature – i.e., to the will of God, of which that is a declaration, and the fundamental law of Nature being the preservation of mankind, no human sanction can be good or valid against it."

Naturrätten bestod av en inre ordning av aprioriska satser, alltså satser som inte kunde underkastas någon bevisning. Det rörde sig om en kausalkedja av naturliga förpliktelser och rättigheter som hakade i varandra som grund och följd. Enskilda principer kunde stegvis föras tillbaka till allt högre enheter för att till slut underkastas den högsta enheten, guds vilja. Med hjälp av en s.k. demonstrativ metod skulle människan med utgångspunkt i den positiva rätten söka sig fram till den naturrättsliga sanningen. Den positiva och erfarenhetsmässigt givna rätten ansågs ha sin grund i naturrätten och via induktion nådde förnuftet fram till säker kunskap om naturrätten.

Naturrätten ansågs ha en teleologisk eller ändamålsenlig karaktär. Dess livsprincip var att förverkliga i den tids- och rumsbundna värld. Med andra ord att realisera i en positiv rättsordning. De naturrättsliga grundsatserna kunde inte ändras när de bestämdes av tids- och rumsdimensionerna. Däremot kunde de präglas av de specifika förhållanden eller accidenser, såsom geografiska och kulturella olikheter länder och folk emellan, som rådde på de platser naturrätten realiserades. Naturrättens yttersta syfte var människans fulländande, vilket innebar fullbordan av guds avsikter.

Det naturrättsliga synsättet fick en renässans under 1970-talets då främsta Robert Nozick forumlerade en libertariansk filosofi, starkt påverkad av den lockeanska idévärlden. I Nozicks mest kända verk "Anarki, stat och utopi" saknas förvisso det religiösa grunddraget. Inte desto mindre bär hans resonemang en stark naturrättslig prägel. I inledningen till hans bok förklarar han att individer har rättigheter, och det finns handlingar som ingen får utföra mot dem. Dessa rättigheter är, enligt Nozick, så starka och vittgående att de reser frågan vad, om något, staten och dess tjänstemän får göra.

Det skall här tilläggas att naturren under 1700-talet blev utsatt för en successivt allt hårdare kritisk granskning. När man väl synade de av juristerna framtagna naturrensliga reglerna visade det sig att dess i de flesta fall var slående lika romerskrättsliga principer. Detta förhållande fick många att börja tvivla. Det främsta argumentet mot naturren var naturrenarnas oförmåga att ärligt visa hur det rörde sig från den positiva rätten till den aprioriska naturren.

David Hume var öppet kritisk till naturrensläran. Enligt honom fanns det inga eviga moraliska eller naturrensliga regler, som kunde uppfattas genom nyttjandet av förnuftet. Det fanns bara konventioner som människor följde därför att de av erfarenhet lärt sig att det låg i deras intresse att göra så. Hume var mindre intresserad av förhållandet naturren och positiv rätt. Istället betonade han skillnaden mellan den positiva rätten och de moraliska reglerna. Men det är en annan historia.

Litteratur

- George R., (Red), *Natural Law Theoru; Contemporary Essays*, Clarendon Press Oxford, 1992
- Haakonssen K., *Natural Law and Moral Philosophy from Grotius to the Scottish Enlightenment*, Cambridge University Press, 1996
- Hamilton A., Madison J., Jay J., *The Federalist Papers*, Mentor, New York, 1961
- Hume D., *Om det mänskliga förståndet*, Daidalos, Göteborg, 1986
- Hume D., *Essays; Moral, Political and Literary*, Liberty Fund, Indianapolis, 1987
- Locke J., *Two Treatises of Government*, Everyman´s Library, London, 1990
- Messner J., *Das Naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik*, Berlin Duncker & Humblot cop., 1984
- Nehrman D., *Then Svenska Jurisprudenciam Civilem af Naturens Lagh och Sveriges Rikes alder och nyare stadgar uthdragen och Upsatt*, Lund, 1729
- Nozick R., *Anarki, stat och utopi*, Ratio, Stockholm, 1986
- Paul J., (Red), *Reading Nozick*, Basil Blackwell, Oxford, 1982
- Saastamoinen K., *The Morality of the fallen Man, Samuel Pufendorf on Natural Law*, Helsinki SHS, 1995

OBJEKTIVISM

Av: Johan Norberg

Objektivism är det namn Ayn Rand (1905-1982) gav sin filosofi, därför att den grundas på att verkligheten existerar och inte förändras av vårt medvetande, våra önskningar eller farhågor – och att objektivitet är vägen att få kunskap om verkligheten.

Ayn Rand hade ett rysk-judiskt förflutet, men valde att fly undan kommunismen till USA. Där blev hon berömd för sina bästsäljande idéromaner (t ex *Atlas Shrugged*, *The Fountainhead*) som totalt har sålts i runt 20 miljoner exemplar. I takt med att hon utvecklade sin aristoteliskt baserade filosofi fick hon också en växande skara anhängare, och blev på så vis en av de viktigaste orsakerna till liberalismens renässans under det sena 1900-talet.

Objektivism, definition:

1. Metaphysics: Objective Reality
2. Epistemology: Reason
3. Ethics: Self-Interest
4. Politics: Capitalism

If you want this translated into simple language, it would read:

1. "Nature, to be commanded, must be obeyed" or "Wishing won't make it so."
2. "You can't eat your cake and have it too."
3. "Man is an end in himself."
4. "Give me liberty or give me death."

– Ayn Rand: "Introducing Objectivism" I The Voice of Reason.

Rand bryter med det mesta av 1900-tals filosofin genom att hävda att filosofi är viktigt, till och med livsnödvändigt. Det är ingen lyx som vi kan syssla med i elfenbenstornen en timme om dagen, utan vi behöver filosofi för att kunna leva. För att kunna agera måste vi veta var vi är (metafysik), hur vi får reda på det (epistemologi) och vad vi bör göra (etik). Objektivism, ger oss svar på dessa frågor.

Den grundades i Aristoteles logiska insikter. Den metafysiska basen för systemet är axiomet: A är A, existensen existerar och varje företeelse har en egen unik identitet. Denna är verklig, objektiv, och förändras inte av vad vi tycker eller tänker om det. Av detta följer lagen om orsak och verkan – saker och varelser agerar i enlighet med sin egen natur.

På det epistemologiska, kunskapssteoretiska, planet menar objektivismen att människan kan skaffa sig kunskap om denna värld genom sina sinnen och genom att bearbeta den informationen med hjälp av förnuftet. Den avvisar de historiska alternativen att vi antingen har kunskap om världen på något mystiskt, övernaturligt vis, eller att vi inte kan få någon kunskap om den alls.

Dessa grunder har avgörande inverkan för moralfilosofin. Moral behöver vi för att veta hur vi ska leva och välja. Människans grundläggande val är att leva eller inte. Om människan väljer att leva måste hon inse att verkligheten ställer krav på henne – den kräver vissa handlingar. Hon kan inte bara önska att allt ska gå väl – överlevnad och framgång sker inte automatiskt. Framgång (inte bara materiellt, utan även i självkänsla, vänskap, kärlek osv) kräver förnuft – med kunskap som mål och logik som medel. Det kräver att individen tar reda på hur verkligheten är beskaffad, definierar sina egna mål, och väljer att leva efter dem.

Till skillnad från all annan moral, som förklarar hur du ska underkasta dig andras mål eller "högre" krafter, menar objektivismen att du behöver moral för din egen skull. För

att du ska kunna lyckas, leva bra och må väl. Objektivismen menar att varje människa är ett egenvärde, hon har rätt att leva för sin egen skull. Och det måste hon göra om hon ska nå sina mål; livet och luckan kräver självbevarelse – inte självupppoffring, att man når sina mål – inte att man ger upp dem. Objektivismen avfärdar alltså altruismen som anser att människan inte är sett självändamål, utan är till för andras och för kollektivets lycka, och att hon måste ge upp sina egna intressen och mål för dem som andra väljer. Rand menar att människan i längden inte kan må bra genom ett sådant liv. Rationell egoism är basen för ett liv i enlighet med verkligheten, med den egna lyckan som mål.

Rationell egoism betyder inte att man lever efter sina nycker, utan efter sitt eget förnuft. Det kräver att man är självständig och avvisar offermoral – oavsett om det gäller att offra sig själv för andra eller offra andra för sig själv. Individens rätt att vara egoist och slippa våld och tvång eftersom hon är en mänsklig varelse med fri vilja. Men detta kan inte innebära att hon har rätt att offra andra för sig. Alla andra människor har samma natur och följaktligen lika stor rätt att handla i sitt eget intresse och slippa våld och tvång.

Det innebär att individens förhållande till andra blir handelsmannens – man byter värde mot värde – och inte som herre och slav där den ene befäller och den andre lyder. Människan kan inte tvingas att leva efter sitt eget förnuft eller i sitt eget intresse, det måste vara ett fritt val. Våld och tvång kan bara hindra människan från att leva efter sina egna omdömen. Våld och tvång kan inte skapa – bara förstöra. Människans natur kräver individuella rättigheter. Det politiska system som passar människan som varelse är alltså enligt objektivismen ett liberalt samhälle av laissez faire-kapitalism och nattvaktarstat.

Vid sidan av objektivistiska filosofer, som Leonard Peikoff och David Kelly är även de flesta moderna nyliberala filosofer djupt influerade av objektivismen, t ex Douglas Rasmussen, Tibor Machan, Eric Mack, Douglas Den Uyl, John Hospers. Även personer som psykologen Nathaniel Branden och ekonomen George Reisman återfinns i den objektivistiska tankesfären.

Litteratur

Aristotelse: Basic Works of...

Berliner Michael, (red), Letters of Ayn Rand, 1996

Binswanger Harry, (red), The Ayn Rand Lexicon, 1986

Branden Nathaniel, Honoring the Self, 1983

Kelly David, The Evidence of the Senses, 1986

Kelly David, Unrugged Individualism – The Selfish Basis of Benevolence, 1996

Machan Tibor, Human Rights and Human Liberties, 1975

Machan Tibor, Frihetens filosofi, 1987

Nozick Robert, On the Randian Argument, i Jeffrey Paul, Reading Nozick, 1981

Peikoff Leonard, The Objectivism – the Philosophy of Ayn Rand, 1991

Peikoff Leonard, The Omnious Parallels, 1982

Rand Ayn, Atlas Shrugged, 1957

Rand Ayn, The Fountainhead, 1943

Rand Ayn, Anthem, 1946

Rand Ayn, We the living, 1959

Rand Ayn, Philosophy – who needs it?, 1982

Rand Ayn, The Virtue of Selfishness, 1964

Rand Ayn, Capitalism – the Unknown Ideal, 1966

Rand Ayn, Introduction to Objectivist Epistemology, 1979

Rand Ayn, The Voice of Reason, 1990

Rasmussen Douglas, Den Uyl Douglas, Nozick in the Randian Argument, i Jeffrey Paul, Reading Nozick, 1981

Rasmussen Douglas, Den Uyl Douglas, Liberty and Nature – An Aristotelian Defense of Liberal Order, 1991

Reisman George, Capitalism – A Treatise on Economics, 1996

Reisman George, The Government against the Economy, 1979

Sciabarra Chris Matthew, Ayn Rand – The Russian Radical, 1996

Vidare läsning

www.heureka.org där utvecklar artikelförfattaren den objektivistiska synen.

PARLAMENTARISM

Av: Elias Granqvist

Parlamentarism, av parlament (folkrepresentation, riksdag), från eng. parliament (the Parliament, den brittiska riksdagen), av fr. parlement ("samtal") av parler ("tala").

Parlamentarism går kort uttryckt ut på, att staten styrs av eller genom parlamentet, riksdagen (folkrepresentationen; nedan oftast kallat parlament, i anslutning till det begrepp som här behandlas). Detta styre kan sedan var utformat på olika sätt, och staten kan i större eller mindre mån ha en formell, om än i den mest fullständiga formen inte faktisk maktindelning mellan olika statliga organ.

Begreppet parlamentarism har endast att göra med hur staten styrs, inte med vad i samhället som styres av staten.

Parlamentarism utvecklades på 1700-talet i Storbritannien och i Sverige. Utvecklingen var parallell i de båda länderna, och hurvida de påverkade varandra i någon mån är svårt att säga. Den svenska utvecklingen avbröts tillfälligt i och med Konung Gustav III:s statskupp, medan den brittiska utvecklingen kan sägas ha pågått utan avbrott fram till våra dagar. Riksdagens starka ställning i de nämnda länderna, kan tänkas ha varit en bidragande orsak till, att dessa länder har bevarat vad som till namnet är monarkier, vilka i praktiken samtidigt inte har någon större likhet med de enväldiga monarkier som framträdde på 1600- och 1700-talen i t ex Frankrike och Ryssland.

Tanken bakom parlamentarismen är, att folket genom parlamentet, som är folkets företrädare, skall ha det avgörande inflytandet på statens politiska verksamhet. Parlamentarismen innebär således, i sin mest utpräglade form, ett slags republik till allt annat än namnet samt ett avfärdande av tanken på maktindelning (se Begreppshandbok); så är fallet i Sverige i och med 1974 års regeringsform.

Parlamentarismen kan vara mer eller mindre kombinerad med andra statsskicksmässiga ideologier, så som maktindelning. En demokratisk stat kan vara styrd även med ett statsskick som har maktindelning som grundprincip och utan parlamentarism (exempelvis Förenta Staterna), medan parlamentarismen i sig inte nödvändigtvis behöver innebära, att staten styrs på ett demokratiskt sätt. Parlamentet skall i princip företråda folket, men ett parlament, till vilket endast en del av statens medborgare har rösträtt eller till vilket rösträtten är graderad, är naturligtvis inte förenligt med demokratibegreppet så som det brukar uppfattas i våra dagar (se "Demokrati" i Begreppshandbok), inte heller ett parlament där ledamotskapet är ärftligt eller följer med viss rang eller visst ämbete.

I en parlamentarisk stat är grundregeln att statsstyrelsen antingen skall utgöras av parlamentet självt, eller ha dess förtroende eller åtminstone tolerans. I dagens parlamentariskt styrda stater är det senare huvudregeln; regeringen är ett fristående organ. Parlamentet antingen röstar om vem som skall bilda regering, eller har rätt att rösta bort den regering som någon annan (vanligtvis statschefen) har tillsatt. Om en sittande regering förlorar parlamentets förtroende, anses det höra till parlamentarismens spelregler, att regeringen skall avgå. Det har därvid ingen betydelse, att samma regering tidigare har tillåtits tillträda.

Då samtliga ledamöter i parlamentet sällan är av samma åsikt i sakfrågor eller beträffande ideologiska spörsmål, delas parlamentet upp i grupper av ledamöter, partier. Det eller de partier som inte stödjer regeringens politik blir opposition, och får därmed till uppgift att granska och kritisera den av regeringen förda politiken. Under det senaste århundradet har det i Sveriges riksdag utvecklats en praxis att man sluter sig samman i partier redan innan valet, och således ställer flera kandidater upp i valet med ett gemensamt partiprogram. Detta har inneburit, att även de till partierna anslutna

kampanjorganisationerna har ansetts vara delar av partierna, varvid partierna i riksdagen i sin tur för åtskillnadens skull ibland har blivit så kallade partigrupper. Mellan olika partier och åsiktsgrupperingar kan det ofta förekomma förhandlingar innan parlamentet tar beslut i olika frågor, förhandlingar som egentligen inte brukar anses tillhöra det formella parlamentariska systemet, men som ändå accepteras av praktiska skäl.

Om regeringen i ett parlamentariskt system vid ett visst tillfälle eller i regel har ett aktivt stöd av en majoritet av parlamentets ledamöter, talar man om majoritetsparlamentarism. På motsvarande sätt benämner man det förhållandet att regeringen vid ett visst tillfälle eller i regel inte har aktivt stöd av majoriteten, för minoritetsparlamentarism. Det senare behöver inte nödvändigtvis innebära svaga regeringar; medan minoritetsparlamentarismen i Sverige på 1920-talet ledde till en mängd regeringsskiften, så har en motsvarande situation från början av 1980-talet och framåt bara lett till ett enda tillfälle då en regering har avgått på grund av att den har förlorat en omröstning i riksdagen (regeringen Ingvar Carlsson I 1990), omedelbart följd av Ingvar Carlsson II, eftersom den majoritet som fällde regeringens förslag inte ville stödja ett nytt regeringsalternativ tillsammans).

Ett parlament kan antingen vara ett enkammar- eller ett flerkammarparlament. Då ett parlament i regel fattar sina beslut genom omröstning bland ledamöterna, måste särskilda regler finnas i det senare fallet, för att man skall kunna fastslå vad som i slutändan skall anses vara parlamentets beslut i en viss fråga, särskilt med tanke på att kamrarna kan komma till skilda beslut i samma fråga. I ett flerkammarparlament kan de olika kamrarna vara valda på olika sätt och ha olika uppgifter.

Man skulle kunna skilja på två sorters parlamentariskt styrda stater: å ena sidan en som styrs med ett delvis parlamentariskt system, vilket skulle innebära att sambandet mellan parlament och regering kännetecknas av parlamentarismens principer, medan samtidigt domstolar och även statschefen kan ha en egen maktställning, och å andra sidan en som styrs med ett fullt parlamentariskt system, vilket då skulle innebära, att all statsmakt är samlad hos parlamentet. I det förra systemet finns det utrymme för maktdelning, ett exempel på detta kan vi se i Storbritannien, i det senare finns det inte utrymme för det.

I ett statsskick som är fullständigt parlamentariskt, kan det alltså anses att det inte finns något utrymme för någon maktdelning, utan all makt skall ligga hos parlamentet. Detta är tanken bakom borttagandet av maktdelningstanken ur grundlagen vid antagandet av 1974 års regeringsform. All offentlig makt skall utgå från folket (principen om folksuveränitet) och få sitt uttryck genom demokratiska val till riksdagen, som skall vara utövaren av denna makt. Två av de tidigare statsmakterna, den verkställande (regeringen, Kungl. Maj:t) och den lagstiftande (parlamentet, riksdagen), skall nu båda få sin makt genom detta, därigenom att regeringen i ett parlamentariskt system får sin makt genom det förtroende den får av parlamentet, vilket i sin tur har fått sin makt av folket genom val. I stället för maktdelning blir det en funktionsfördelning.

Den tredje statsmakten i ett system med maktdelning är normalt den dömande makten, domstolarna. Dessa har visserligen fått ett stort integritetsskydd i regeringsformen, till exempel genom reglerna om domares oavsättlighet, men samtidigt har det genom uttalandena i förarbetena att det inte skall finnas någon maktdelning, då detta inte är i överensstämmelse med tanken på folksuveräniteten som uttryckt i regeringsformen, underförstått sagts, att även domstolarna skall ligga under riksdagens makt. Denna inställning har också fått ett tydligt uttryck i regeringsformen, i det att lagprövning inte kan tillämpas på lagar och regeringens förordningar om inte ett fel är uppenbart (11 kap. 14 § RF).

Litteratur

Holmberg E., Stjernquist N., *Vår författning*, 10:e uppl., Norstedts Juridik/Fritzes Förlag, Stockholm, 1995

Håstad E., *Sveriges historia under 1900-talet*, Aldus/Bonniers, Stockholm, 1958

Nationalencyklopedin (band 14, uppslagsorden parlament, parlamentarism s 634 f) Bar böcker, Höganäs, 1988-1996

Nyman O., *Parlamentariskt regeringssätt*, Aldus Akademi/Bonnier Fakta, Stockholm, 1981

SOU 1972:15, slutbetänkande från grundlagsberedningen

Sterzel F., *Parlamentarismen i författningen*, Norstedts, Lund, 1983

RÄTTSTAT

Av: Jesper Ekroth

"Die Idee des Rechtsstaates ist als Kampftruf des freiheitlichen Bürgertums gegen den obrigkeitlichen Fürstenstaat entstanden. Der Kampf ging vor allem um die Sicherung einer von staatlicher Einmischung frein Individualsphäre durch Menschen- und Bürgerrchte, darüber hinaus um eine Verdingerung staatlicher Willkür..."

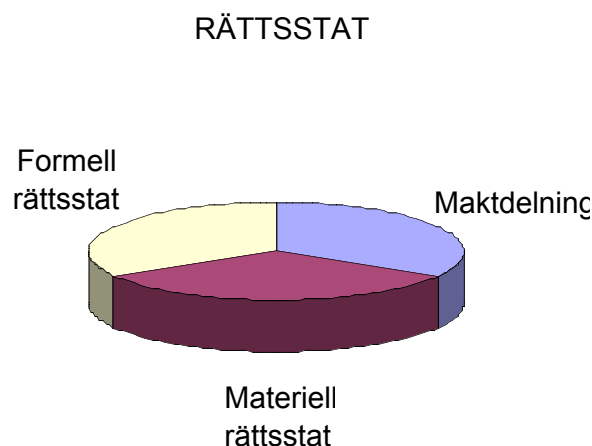
– Maunz T. & Zippelius R.

Rättsstatsideologin i en mer organiserad form var främst en skapelse av upplysningstiden (främst 1700-talet) och utvecklad inom den därifrån utgående liberala traditionen (klassisk liberalism). Den har dock sina rötter i 1600-talets naturrättslära, där man bl a starkt betonade individers okränkbara rättigheter. Till grund för den rättsstatliga idén ligger en presumtion om att den offentliga makten alltid kan komma att missbrukas till förfång för medborgarna.

Jag vill redan nu göra er uppmärksamma på att det förekommer ett antal olika definitioner på begreppet rättsstat och att det är svårt att säga vilket som, i objektiv bemärkelse, är rätt. Bl a beroende på politisk uppfattning har man lagt in olika innebörd. Själva uttrycket "rättsstat", som användes första gången omkring år 1800, härrör från den tyskspråkiga debatten som förts i frågan om förhållandet mellan staten och medborgarna. Det var naturligt att uppställa ett motsatsförhållande mellan den liberala rechtstaat och den konservativa machtstaat eller ämbetsmannastaten.

Det är här också på sin plats att påtala att det rör sig om ett ideal, en normativ teori. Stora delar av rättsstaten har fått genomslag på våra grundlagar, medan vissa delar inte återfinns reglerat där eller någon annanstans.

Jag väljer att här använda mig av följande definitioner. Det är vanligt att man talar om formell och materiell rättsstat och skillnaden mellan dessa begrepp. Till rättsstaten bör även hänföras den s.k. maktindelningen.

Den formella rättsstaten kan sägas bestå av tre grundläggande principer som alla syftar till att binda den offentliga maktutövningen så att denna blir förutsebar.

Den första principen benämns legalitetsprincipen. Härmed avses att den offentliga makten utövas under lagarna. Detta innebär att t.ex. riksdagen är skyldig att följa sina egna lagar och andra författningar så länge som dessa gäller.

Legalitetsprincipen söker sitt ursprung långt tid tillbaka i germansk rättstradition, bl a till Magnus Erikssons landslag från 1350-talet där det bl a stadgades att konungen inte fick berövas någon egendomen eller friheten utan laga stöd.

Denna princip är även en del i det europeiska rättsarvet. I linje härmed återfinns i art 4 i Föredraget om Europeiska unionen EU:s grundläggande legalitetsprincip: "Varje institution skall handla inom ramen för de befogenheter som den har tilldelats genom detta fördrag."

Den andra principen består i ett förbud mot retroaktivt verkande författningar och rättskipning. Riksdagen eller domstolarna får icke i efterhand lagstifta eller utdöma brottspåföljd för en gärning som icke var brottslig när den begicks. Om detta var tillåtet skulle det givetvis vara näst intill omöjligt att förutse den offentliga maktutövningen och vilka gärningar som eventuellt skulle kunna straffbeläggas i framtiden. Retroaktivitetsförbudet är i princip närbesläktad med legalitetsprincipen, då båda syftar till att säkerställa förutsebarhet i den offentliga maktutövningen.

Den sista principen benämns objektivitetsprincipen. Denna princip innebär att myndigheterna skall iaktta saklighet och opartiskhet i sin verksamhet. Det är gällande rätt som avgör vad som är "sakligt".

Den materiella rättsstaten uppställer krav på det materiella innehållet i författningar. Lagstiftaren får inte stifta vilka lagar som helst. Medborgarna är gentemot det offentliga garanterade negativt frihet (en definition härav ges under detta begrepp) eller en privat sfär där de kan handla utan ingripande eller styrande från det offentliga. Denna sfär avgränsas via de s.k. rättighetskatalogerna (se t.ex. kap 2 i regeringsformen). Här anges att den enskilde är skyddad mot dödsstraff, tortyr och frihetsberövanden. Medborgaren ges också skydd för sin yttrandefrihet, mötes- och demonstrationsfrihet och religionsfrihet. På detta sätt begränsas den offentliga maktutövningen.

Som en tredje del i rättsstaten återfinner vi **maktodelningsidealet**. Enligt maktodelningsidealet är det väsentligt för skyddandet av den individuella friheten att statsmakten är uppdelad i tre offentliga subjekt eller makter: lagstiftande, verkställande och dömande. Till dessa tre subjekt finns en korresponderande funktion: lagstiftande, verkställande och dömande. Varje makt är hänvisad till att utöva sin egen funktion och får icke inkräkta på någon annans makts område. Vidare, de personer eller tjänstemän som arbetar i en makt får icke samtidigt tjänstgöra i någon annan makt. På detta sätt kommer varje makt att kunna kontrollera de andra och ingen makt kommer att ensam kunna kontrollera hela statsmakten.

Det bör tilläggas att ingen stat har någonsin genomfört en så långtgående maktodelning, inte ens USA. Istället kan man säga att olika grader av maktodelning genomförts i olika länder.

Sveriges gamla regeringsform från 1809 byggde på maktodelningsidealet. Man var inspirerad av främst Montesquieus beskrivning av varför maktodelning var önskvärd och fördelarna härmed. I Sverige genomfördes dock icke den tredelade maktodelningen, utan snarare en svensk variant därav bestående av en tvådelning mellan konungen och rikets ständer. Syftet var att dessa två maktcentra skulle balansera varandra. Själva makten delades upp i fem olika funktioner, istället för tre.

Den verkställande makten tillföll konungen och av tradition ansågs den dömande makten vara en del av den verkställande, även om domstolarna med 1809 års RF fick viss självständighet, satt ändå konungen i HD. Den kontrollerande makten tillföll riksdagen likväl som beskattningsmakten. Normgivningsmakten delades mellan konungen och ständer.

Den här maktindelningen verkade ett antal decennier, men övergavs sedan alltmer i praktiken. I stället växte folksuveränitetsidealet i styrka och parlamentarism fick sitt slutliga genombrott 1917. Riksdagen hade då framträtt som det främsta organet och kungamakten hade kraftigt reducerats, en utveckling som pågått fram till våra dagar då konungen bara har ceremoniell funktion.

1974 års RF bygger dock på funktionsfördelningsläran och inte på maktindelingsläran som 1809 års RF. När 1974 års RF utarbetades på 60-talet förklarades att maktindelning var ett helt föråldrat ideal och tillhörde svunna tider. Den omständighet att världens främsta demokrati, USA, fortfarande byggde på maktindelningssidealet låtsades de svenska grundlagsstiftarna inte om. I Sverige ansågs makten nu vara en och odelad, all makt låg hos folket och utövades av riksdagen; vi behövde ingen maktindelning till skydd för de enskildas frihet. I Sverige delades den odelbara makten upp i funktioner, fem till antalet: lagstiftande, verkställande, dömande, kontrollerande och beskattande. Dessa funktioner utskiftades sedan på olika offentliga subjekt.

Sammanfattningsvis kan rättsstaten sägas ha följande ändamål. Den formella rättsstaten syftar till att säkerställa en förutsägbar offentlig maktutövning, vilket ger medborgarna rättssäkerhet. Den materiella rättsstaten har till syfte att skydda medborgarnas negativa frihet. Maktindelningen skall motverka offentlig maktkoncentration och den fara för maktmissbruk detta kan leda till.

litteratur

Algotsson Karl-Göran, *Medborgarrätten och regeringsformen*, Norstedts förlag, Stockholm, 1987

Algotsson Karl-Göran, *Lagrådet, rättsstaten och demokratin under 1900-talet*, Norstedts Juridik, Stockholm, 1993

Dalberg-Larsen Jørgen, *Retsstaten, Velfærdensstaten og hvad så?*, Akademisk forlag København, 1984

Danielius Hans, *Mänskliga rättigheter*, 4 uppl. Nordstedts, Stockholm, 1989

Darmstaedter Friedrich, *Die Grenzen der Wirksamkeit des Rechtsstaates, Eine Untersuchung zur gegenwärtigen Krise des Liberalen Staatsgedankens*, Scientia Verlag Aalen Heidelberg, 1971 (Nytryck av utgåva från 1930).

Flatman Richard, *The Philosophy and Politics of Freedom*, The University of Chicago Press, 1987

Frändberg Åke, *Rättsstatens organisation*, särtryck ur Changing Positions – Essays Dedicated to Lars Lindahl on the Occasion of His Fiftieth Birthday, Uppsala University, 1986

Gwyn W B., *The meaning of the Separation of Powers, an Analysis of the Doctrine from its Origin to the Adoption of the United States Constitution*, Tulane University New Orleans, 1965

Hayek F.A., *Frihetens grundvalar*, Timbro, 1983

Hayek F.A., *Law, Legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, London, 1982

Hayek F.A., Grundsätze einer liberalen Gesellschaftsordnung. Uppsats i essäsamlingen *Freiburger Studien, Gesammelte Aufsätze* J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1969

Leoni B., *Freedom and the Law*, Nash Publishing, Los Angeles, 1972

Maunz T & Zippelius R., *Deutsches Staatsrecht*, 28 neubearbeitete Auflage, C.H. Beck'sche Verlagsgesellschaft, München, 1991

Sundberg H.G.F mfl, *Rättsstat contra välfärdsstat*, Uppsats i boken Revolt mot välfärdsstaten, Natur och Kultur, Stockholm, 1958

Sundberg-Weitman Brita, *Saklighet och godtycke i rättsskipning och förvaltning*, Nordstedts förlag, Stockholm, 1981

Sundberg-Weitman Brita, *Rättsstaten åter!*, Nordstedts förlag, Stockholm, 1986

SPONTAN ORDNING

Av: Jesper Ekroth

"The man of system [...] seems to imagine that he can arrange the different members of a great society with as much ease as the hand arranges the different pieces upon a chessboard. He does not consider that the pieces upon the chessboard have no other principle of motion besides that which the hand impresses upon them; but that, in the great chessboard of human society, every single piece has a principle of motion of his own, altogether different from that which the legislature might choose to impress upon it. If those two principles coincide and act in the same direction, the game of the human society will go on easily and harmoniously, and is very likely to be happy and successful. If they are opposite or different, the game will go on miserably and the society must be at all times in the highest degree of disorder."

- Adam Smith

Här skall begreppet "spontan ordning" förklaras. Detta begrepp intar en central roll i den klassiska liberala ideologin och har utvecklats samt givits en modern tolkning av främst F. A. Hayek.

Först bör något sägas om begreppet "ordning". Hayek ger oss en beskrivning av begreppet som innebär ett tillstånd där en mångfald element är så relaterade till varandra att kunskap om en del av denna relation gör att man kan förutse helheten.

I ett samhälle kan man urskilja två huvudtyper av ordningar, som samexisterar. Det är den spontana ordningen, som uppkommer av sig självt, och den konstruerade ordningen, som är ett resultat av medvetet skapande. Som vanligt exempel på spontan ordning kan nämnas marknadsekonomi, språk och moralsystem och som exempel på den senare kan nämnas planekonomi och myndigheter.

Den spontana ordningens mekanismer uppmärksammades redan av de skotska moralfilosoferna på 1700-talet. Adam Ferguson beskrev detta fenomen som ett resultat av mänskligt handlande, men icke av mänsklig konstruktion, och Adam Smith beskrev samma fenomen med sin "osynliga handen-teori", där han visade hur människor som strävar efter att tillgodose sina egna ekonomiska intressen också verkar för det allmännas bästa.

En grundläggande fråga är vilka krafter som skapar ordning? Här finns olika svar beroende på typ av ordning. Den konstruerade ordningen kan sägas skapas av externa subjekt, vanligtvis den offentliga makten, främst i form av en lagstiftande församling. Den konstruerade ordningen har oftast bara en skapare med ett eller flera bestämda ändamål med ordningen. Själva strukturen mellan subjekten kan vara hierarkiskt konstruerade, som t ex i en planekonomi, där de finns ett statligt planverk, med en rad underlydande lokala myndigheter och privatpersoner.

Den spontana ordningen å andra sidan skapas icke av något externt subjekt, utan av subjekt som handlar inom ramen för denna ordning, dock utan syfte att skapa en ordning. Denna typ av ordning uppkommer då subjekten – allt från enskilda individer till företag och organisationer – följer vissa gemensamma beteenderegler, medvetet eller omedvetet. Dessa beteenderegler kan vara moral- och sedvaneregler, men även rättsregler. Denna ordning är alltså internt skapad och ofta av en mycket stor mängd subjekt, som icke behöver ha ett gemensamt ändamål med sina handlingar. Den spontana ordningen kan därför icke sägas ha ett specifikt ändamål, utan förenar inom sig en mängd sådana.

En spontan ordning kan uppnå en extremt hög grad av komplexitet i sina sociala strukturer, beroende på interaktion mellan subjekten emellan och på ren slumpmässig

utveckling. Det mänskliga förståndet kan härmed få mycket svårt att överblicka ordningens struktur och den kan därför sägas vara abstrakt till sin natur, i motsats till den konstruerade ordningen. Denna ordning kan aldrig komma i sin närhet av den spontana ordningens komplexitet, eftersom den konstruerade ordningens gränser ytterst sätts av den mänskliga hjärnans kapacitet – skaparen av denna ordning.

Hayek har på ett tydligt sätt beskrivit hur den spontana ordningen, i bemärkelsen marknadsekonomi, i många avseenden är överlägsen den konstruerade ordningen, i bemärkelsen planekonomi. Denna överlägsenhet förklaras av att den spontana ordningen möjliggör användandet av i samhället utspridd information i väsentligt större utsträckning än den konstruerade ordningen. I den första ordningen planerar en mycket stor mängd individer sina handlingar och nyttjar därvid en oerhört mycket större mängd relevant information, än vad centralt placerade beslutsfattare i en planekonomi kan insamla och hantera.

Litteratur

- Gray J., *Hayek on liberty*, Basil Blackwell, London 1984
Hayek F.A., *Frihetens grundvalar*, Timbro, 1983
Hayek F.A., *Det stora misstaget*, Timbro, 1990
Hayek F.A., *Law, Legislation and Liberty*, Routledge and Kegan Paul, London, 1982
Hayek F.A., Grundsätze einer liberalen Gesellschaftsordnung. Uppsats i essäsamlingen *Freiburger Studien, Gesammelte Aufsätze* J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1969
Kukathas C., *Hayek and Modern Liberalism*, Clarendon Press, Oxford, 1989
Lundström M., *Politikens moraliska rum – en studie i F. A. Hayek´s politiska filosofi*, Almqvist & Wiksell International, Uppsala, 1993
Smith A., *The theory of moral sentiments, Liberty classics*, Indianapolis 1976
Smith A., *An inquiry into the nature and cause of the wealth of nations, liberty classics*, Indianapolis 1981

UTILITARISM

Av: Patrik M Andersson

"The greatest happiness of the greatest number is the foundation of morals and legislation."

- Jeremy Bentham

"The creed which accepts as the foundation of morals Utility, or the Greatest Happiness Principle, holds that actions are right in proportion as they tend to promote happiness, wrong as they tend to produce the reverse of happiness." - John Stuart Mill

Uttrycket utilitarism härstammar ursprungligen från den engelska filosofen Jeremy Bentham. Andra äldre filosofer som förknippas med utilitarismen är James Mill, John Stuart Mill. Senare även Peter Singer och den nutida samhällsdebattören Torbjörn Tännsjö som f.n. tjänstgör som universitetsprofessor i praktisk filosofi vid Stockholms universitet.

Utilitarism är en konsekvensialistisk etiklära som bygger på största möjliga lycka åt största möjliga antalet individer. Utilitarismen är inte en entydig idé utan har flera grenar och inriktningar.

Innan man kommer fram till hur man skall maximera "lyckan" måste man först komma fram till vad som just är "lycka". Man kan göra två ganska tydliga särskiljningar vad gäller teorin om "lycka". De första utilitaristerna använde begrepp som den goda lyckan och lusten och har därmed klassats som hedonister. På den andra planhalvan i frågan hamnar preferentialisterna som hävdar att man skall maximera önskeuppfyllandet. För att tydliggöra skillnaden kan man jämföra synen på otrohet. Hedonister ser inget fel i otrohet så länge den drabbade parten inte är medveten om det. Det är den uppfattade lyckan som räknas. Preferentialister däremot ser ett innebyggt värde i önskingarna. Det är betydelsefullt om partnern är trogen eller inte då önskan är att partnern skall vara det.

För att sedan förklara utförandet av grundtesen: "största möjliga lycka åt största möjliga antalet individer" måste man göra en skillnad på handlings- och regelutilitarism. Den förstnämnda ser bara till handlingen i sig. Någon hänsyn till andra liknande situationer tas inte. Regelutilitarismen ser istället till konsekvenserna av att sätta handlingen som regel i alla liknande situationer oavsett aktörer. Man kan exemplifiera tudelningen genom följande exempel; tre patienter anländer akut till ett sjukhus. De är alla döende och de två första kan enbart räddas genom att den tredje dödas i förtid för att skörda organen och dessa ges till de andra. Om man inte tar organen från den tredje dör alla tre. Handlingsutilitarismen skulle acceptera dödandet av den tredje då det skulle rädda två liv jämfört med att alla skulle dö. Regelutilitarismen däremot väger istället in konsekvensen av att sätta detta som en regel för alla framtida liknande situationer vilket minst sagt skulle misskreditera sjukhuset och sjukvården.

Kritik av utilitarismen förs fram från många håll och på många sätt. För att utilitarismen ska kunna tillämpas i ett samhälle kräver det en extremt stor kunskap om alla individers tankeverksamhet, sannolikhetsstatistik och studier av olika konsekvenser. Detta är minst sagt omöjligt att lyckas med fullt ut. Kritiken tillbakavisas med svaret att alla får försöka så gott det går. Detta svar för oss till nästa del i kritiken. Utilitarismen kräver enormt mycket av individen som i princip alltid skall tänka på kollektivets bästa. Om man skall ta Tännsjö vid orden: "vi borde göra allt för att lindra svält och misär i hela världen" så är det fullt rimligt att vi lämnar över 71% av vår produktion och tillgångar till u-länderna. Detta hade fört oss ner till världsgenomsnittet i BNP och vår samhällsstatus skulle bli utilitaristiskt godtagbar. Det faktum att utilitarismen är extremt krävande har lett till nästa del i kritiken som bygger på de effekter som de får att man sätter orimliga krav på

sina medborgare. Man riskerar att de förkastar allt vad moral och värderingar heter då kraven är för höga att leva upp till.

Utilitarism innebär också att ändamålen helgar medlen. Detta gör att sådant som idag anses vedervärdigt; mord, tortyr, misshandel och stöld kan med de rätta förutsättningarna bli accepterat. Detta skulle leda till ett alltför tolerant samhälle enligt kritikerna. Det skulle inte bygga på några grundprinciper eller rättigheter utan istället på enskilda individers eller kollektivets syn på "det goda".

Vad gäller Utilitarism i dagens Sverige så blir svaret ganska komplext. Det politiska klimatet har förändrats ordentligt sedan den tid då Mill och Bentham var aktiva i den politiska debatten. Polariseringarna i den politiska atmosfären har minskat och fokus har flyttats från att handla om de utilitaristiska idéerna i sig till att handla om hur man skall skapa ett bra samhälle att leva i. På detta sätt finns idéerna kvar än idag men i en annan form. Dagens debatt har även genom t.ex. Nozick och den radikala vänstern tvingat aktörerna till att ta mer principiella ställningstaganden däribland klasskamp, offentlig välfärd, feminism, fri- och rättigheter. Detta har legat till grund för politiska beslut istället för att ställningstagandena har varit en konsekvens av uppfattningarna om vad som är ett bra samhälle.

Utilitarismen är ett relativt exotiskt begrepp i dagens samhällsdebatt i Sverige där den ende framträdande profilen är Torbjörn Tännsjö. Han framställs som en överintellektuell extremist med mer eller mindre galna idéer som bryter mot de konventionella reglerna om vad som är rätt och fel i samhället. En frisk fläkt helt enkelt.

Lästips

www.utilitarism.net

Utilitarianism, John Stuart Mill, 1863

http://etext.library.adelaide.edu.au/m/mill/john_stuart/m645u/

Grundbok i Normativ Etik, Torbjörn Tännsjö, 2003, Bokförlaget Thales

ÖSTERRIKISKA SKOLAN

Av: Christian Sandström

Den ekonomiska tanketraditionen som kom att kallas för den Österrikiska skolan tog sin början 1871 med Carl Mengers *'Principles of Economics'*. Skolan utgår ifrån Adam Smith och den klassiska nationalekonomin och sätter individen i centrum för det ekonomiska livet. Österrikarna anser emellertid till skillnad från Smith att en varas värde är subjektivt. Hur bör någonting värderas om inte utifrån individens önskan att förvärva tinget i fråga?

Den Österrikiska skolan är nyliberal i sin karaktär. I de större ekonomiska och politiska debatterna under 1800- och 1900-talet har individen, det fria företagandet, privat egendom, prismetanismer och fria marknader stått i centrum för den Österrikiska skolan. Joseph Schumpeter argumenterade att tekniska och organisatoriska innovationer utvecklar en ekonomi. Hans evolutionära syn på kapitalismen kom således att sätta entreprenören i centrum.

Inledningsvis kom den Österrikiska skolan att polemisera mot den yngre Tyska historiska skolan, som hävdade att historia var den enda vetenskap som kunde förklara mänskligt beteende. Österrikarna hävdade istället att även ekonomi kan hjälpa oss att förstå mänskligt beteende samt att Nationalekonomin kan bistå med tolkningar av historien.

Ludwig von Mises kritiserade tidigt Marxismen. Med boken *Socialism 1922* argumenterade Mises för fri prissättning och att ekonomisk fördelning är en ekonomisk fråga snarare än en politisk. 30-talets depression blev en vattendelare inom Nationalekonomin. Utifrån sin forskning kring konjunkturcykler kunde Mises och Friedrich von Hayek förutse depressionen och börskraschen 1929. I kontrast till Keynes hävdade de att statliga ingripanden var anledningen till depressionen snarare än lösningen. Enligt Österrikarna kan inte staten förutse vart en komplex organism såsom en fri marknad är på väg. Keynes vann emellertid debatten och hans idéer härskade oinskränkt fram till sjuttioalets början då de nått vägs ende. Hayek fick nu nobelpriset 1974 för sin forskning kring konjunkturcykler och den Österrikiska skolan kom att utöva allt större inflytande under 80-talet, främst i USA och Storbritannien.

I sin metod skiljer sig den Österrikiska skolan markant från den övriga nationalekonomin. Den är mindre empirisk och söker kunskap utifrån logisk härledning snarare än utifrån analys av data. Bland vetenskapsteoretiker kritiseras den emellanåt för att vara ovetenskaplig. Skolan har emellertid fostrat ett antal nobelpristagare. Främst Hayeks arbete vid Chicago University och Mises forskning vid New York University har inspirerat en hel generation av amerikanska ekonomer, bl.a. Israel Kirzner, Murray Rothbard och James M. Buchanan. Grundandet av Ludwig von Mises institutet vid Auburn University och the Austrian School Program vid NYU indikerar också att det Österrikiska tankegodset fått fäste i USA.

Den Österrikiska skolan brukar delas in i tre generationer. Mises anses tillhöra den andra generationen medan Hayek tillhör den tidigare delen av den tredje generationen. Bland den senare generationen märks bl.a. Fritz Machlup som var först med att definiera informationssamhället, ett begrepp som idag används överallt. Machlup myntade termer såsom kunskapssamhället och 'knowledge economics' vilket gör den Österrikiska skolan än mer aktuell idag.

Oskar Morgenstern skapade spelteorin tillsammans med matematikern John von Neumann. Deras bok, *Theory of Games and Economic Behavior* (1944) kom att förändra nationalekonomin. Spelteorin använder sig av matematisk analys av spel och strategier för att analysera samhällsfenomen.

Sammanfattningsvis kan sägas att den Österrikiska skolan haft ett stort inflytande på vår samtid och den moderna nationalekonomin. Den tillskrivs dock relativt lite uppmärksamhet och uppfattas i många sammanhang som ovetenskaplig och extrem i sina ställningstaganden.

Litteratur

<http://www.foase.org/>

<http://cepa.newschool.edu/het/schools/austrian.htm>